

Omkring Peder Oxes fald

AF

FREDE P. JENSEN

– Verden er nu underlig,
som du selv siger –
Peder Oxe til Børge Trolle
2. pinsedag 1558.¹

I slutningen af juni 1558 flygtede Peder Oxe fra Danmark og indledte et udenlandsophold, der skulle komme til at vare næsten otte år. Hans flugt fra ejendom og fædreland var kulminationen af et politisk drama, der havde været under udvikling i mere end et år, og som havde medført, at den tidligere så fremtrædende kongelige rådgiver lidt efter lidt var blevet trængt i baggrunden, medens hans slægtninge havde måttet bøde med tab af embedsposter og forleninger. Selv havde Peder Oxe vel håbet på, at han kunne ride stormen af ved at trække sig ud af rigsrådet og hellige sig driften af sine godser. Men da han i slutningen af feb. 1558 havde forladt rigsrådet og givet afkald på sine forleninger, slog hans fjender til. Christian III rejste anklage mod Oxe for regnskabsuorden og for misbrug af de ham underlagte len, og han blev tilsagt at stå til ansvar for sin embedsførelse på herredagen i Nyborg i juni 1558. Oxe turde ikke møde op i Nyborg og i hans fravær dømte rigsrådet ham den 17. juni til at have sin sag tabt, indtil han selv gav fremmøde; nogle få dage senere gav Christian III Herluf Trolle ordre til at forfølge sagen gennem de forskellige instanser. Da Peder Oxe erfarede udfaldet af herredagen forlod han straks Danmark og overlod det til sine slægtninge at forsvare hans sag.

Men hvorfor skulle Peder Oxe og hans slægtninge rammes? Og hvem var Oxernes fjender? På disse spørgsmål har historikerne givet ret divergerende svar.²

¹ Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, udg. af E. Marquard, I. Kbh. 1929, s. 435.

² A. N. Ryge, Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Livs og Levnets Beskrivelse. Kjbh. 1765, s. 112–25; A. Heise, Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel. HT 5. r. V, Kbh. 1885, s. 350–55; Troels-Lund, Peder Oxe. Et historisk Billede. Kbh. 1906, s. 66–76; E. Arup, Danmarks Historie II. Kbh. 1932, s. 555–57; P. Colding, Studier i Danmarks politiske historie i slutningen af Christian III.s og begyndelsen af Frederik II.s tid. Kbh. 1939, s. 13–43, 241–43; A. Friis, Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid. HT 10. r. VI, Kbh. 1942, s. 88–120.

Med udgangspunkt i et nyt kildemateriale turde det være rimeligt at stille spørgsmålene igen.

1. *Skandskriftet mod Peder Oxe*

En rolle i forbindelse med Oxes flugt fra Danmark spillede et anonymt skandskrift, der var bragt i cirkulation i Danmark, og som indeholdt særdeles alvorlige beskyldninger mod adelsmanden. I hvilken grad dette skrift foruroligede Oxe og influerede på hans beslutning om at flygte er det ikke muligt nøjagtigt at vurdere, men det står fast, at Oxe umiddelbart efter at have forladt landet så sig foranlediget til at rense sig for skriftets hovedanklage. Dette søgte han at gøre i et brev til Christian III, dateret Dannenberg i Nedresachsen 5. juli 1558.³ I dette brev behandlede den landflygtige adelsmand ret udførligt skandskriftet og historikernes betragtninger over skriftet har hidtil været baseret på Oxes meddelelser i dette brev, da skandskriftet syntes at være gået tabt. Det fremgår af Oxes omtale, at skandskriftet mod ham besad følgende kendetegn: Det var (1) et anonymt, æreskrænkende skrift,⁴ der (2) var udgået i Oxes navn og (3) rummede beskyldninger om, at Oxe »på det højeste« skulle have beløjet dronning Dorothea for Christian III. Det nedenfor publicerede skrift mod Peder Oxe, der er fremdraget i Kungliga biblioteket i Stockholm, indeholder de karakteristika, der ifølge Oxes brev kendetegnede skriftet mod ham og gør det overvejende sandsynligt, at vi står over for en version af dette. I det følgende vil skriftet blive kildekritisk vurderet og analyseret.

Skriftet mod Peder Oxe findes i Handskriftsafdelningen i Kungliga biblioteket i Stockholm under signaturen K 57 og befinder sig i et fascikel, der indeholder »Strödda danska historiska handlingar« af vidt forskellig karakter, rækkende fra 1500-tal til 1800-tal. Om skandskriftets proveniens vides kun, at det er blevet oversendt til Kungliga biblioteket fra Sveriges Riksarkiv i dec. 1888.⁵ Man kan således kun gisne om, hvorledes denne interessante kilde har fundet vej til Sverige.

Skandskriftet findes nedskrevet på et enkelt ark papir, hvis fire sider er beskrevet fra øverst til nederst af en øvet skriverhånd i 1500-tals skrift.⁶ Det betegnes i Handskriftsafdelningen som et fragment, dog uden nærmere begrundelse. Imidlertid kan man ikke se bort fra den mulighed, at et mindre indledende afsnit er gået tabt, idet der savnes en introduktion til den skriftemålssituation, Oxe foregives at befinde sig i. Spørgsmålet om skriftets eventuelle fragmentariske karakter kan desværre ikke afgøres ud fra et studium af det beskrevne ark, idet

³ Brevet er trykt i A. R. Ryge, *anf. arb.*, s. 126–29. Af det originale brev er alene brevomslaget med sekretær Hans Skovgaards påtegning: »Peder Oxis schriffuelse till Kon. mtt, productum Kolding then XXIII Julij Anno 1558«, bevaret. I brevomslaget er indlagt to afskrifter af brevet. Rigsarkivet (forkortes RA). Danske Kanc. B 44. – Andre afskrifter af brevet findes i Peder Oxes og Eskil Oxes privatarkiver i Rigsarkivet.

⁴ Skandskriftet har næppe været trykt, det ville have været for risikabelt for trykkeren. I 1500-tallet forstod man ved et »skrift« ikke udelukkende et trykt arbejde.

⁵ Ifølge en påskrift på kildens omslag. – Jeg er bibliotekar Harald Ilse taknemlig for at have sat mig på sporet af denne kilde til Peder Oxes historie.

⁶ Arkets størrelse er 34 gange 21,5 cm. Papiret er snavset, meget skrøbeligt og på enkelte steder beskadiget. Der findes vistnok et vandmærke, men dets konturer er ikke til at skelne.

dette på et tidspunkt — at dømme ud fra to huller — synes at have været indbundet, således at der lader sig tænke den mulighed, at et indledende afsnit kan have stået på et andet ark.

Skriftet indeholder 172 vers, der rimer efter et rimskema med knyttelvers, par-rim, således som 1500-tallets Danmark kendte det fra Rimkrøniken, folkeviser og reformationstidens pamfletter. Efter denne præsentation af skriftet må vi rejse spørgsmålet om dets *affattelsestidspunkt*. En kommentar, der er nedfældet på skriftets omslag i Handskriftsafdelningen, henregner det til 1560'ernes sidste år, men denne datering holder ikke stik. Skriftet beskriver tildragelser fra 1550'ernes sidste år, hvilket eksempelvis fremgår af, at den senere konge Frederik II endnu omtales som »hertug Frederik«. En nærmere indkredsning af *affattelsestidspunktet* er dog mulig. Således omtales det i linje 141–44, at Oxe skulle have siddet det forbud mod kornudførsel overhørig »som y fiord bleff giordt«. Ordene sigter til det bekendte kornudførselsforbud, som Christian III med rigsrådets billigelse satte i kraft den 30. okt. 1556 for at afbøde følgerne af dette års misvæxt.⁷ Med denne konstatering er vi fremme ved året 1557, men hvornår skriftet er blevet til inden for dette år lader sig ikke med sikkerhed bestemme. Mindre vægt må vi tillægge det, at Oxe i sit brev af 5. juli 1558 til Christian III skrev, at »nu«⁸ var der udgået et skrift i hans navn. Skriftet kan have cirkuleret et stykke tid, inden Oxe har fået kendskab til det.

Endelig rejser der sig helt naturligt spørgsmålet om skriftets *ophavsmand*. Hvad dette spørgsmål angår, angiver en håndskreven kommentar på skriftets omslag, at den danske professor Claus Lauridsen Skavbo (død 1590) havde forfattet nogle strofer i en lignende versform over Torben Oxe, der døde 1547.⁹ Hvis meningen med denne kommentar har været at antyde, at Claus Lauridsen også kunne tænkes at stå bag skandskriftet mod Peder Oxe, så må tanken afvises. Claus Lauridsen rejste inden sin udnævnelse til professor i matematik 1555 på flere udenlandsrejser som præceptor for Peder Oxe's brødre¹⁰ og han stod tydeligt nok slægten nær. I jan. 1559 kvitterede professoren for 100 daler, som han havde modtaget i arv efter sin nyligt afdøde discipel Johan Oxe til Torsø, der omtales som »noghen tiidt langh myn allerkieristhe discipel och siden myn kiere Mæcenat och forfremmere«. Claus Lauridsen sluttede sit brev med at ønske, at Gud ville unde afdødes søskende »igien leffue, løcke framgangh och godt endhe po all theris modgangh«. ¹¹ Det er en af de meget få kommentarer til Oxernes fald, der er overleveret os.

Skandskriftet mod Peder Oxe er anonymt og det er ikke mere muligt at udpege dets forfatter eller forfattere. Spørgsmålet om skriftets ophavsmand mister

⁷ Kanc. Brevb. 30. okt. 1556. Forbudet blev ophævet den 29. juli 1557. For detaljer om forbudet se A. Friis, *anf. arb.*, s. 100 f.

⁸ A. R. Ryge, *anf. arb.*, s. 128.

⁹ De er genoptrykt i *Danske Magazin* I, Kjbh. 1745, s. 121 f.

¹⁰ B. Kornerup, Claus Lauridsen Skavbo. *Dansk biografisk Leksikon*, 2. udg., XXII, Kbh. 1942, s. 76 f.

¹¹ Brevet er dateret København jan. 1559; den nøjagtige dato kan ikke længere læses. RA. Privatarkiver nr. 1471. Eskil Oxe til Løgismose.

dog ikke hermed sin interesse. Kan vi ikke direkte udpege dets forfatter, så kan vi i stedet slå ned på de holdninger, det giver videre, og herigennem søge at nå til klarhed over, hvilke interesser det repræsenterer. Her kan det være passende at starte med nogle negative bestemmelser. Disse tager deres udgangspunkt i det forhold, at skriftet ikke blot sværter Peder Oxe, men også retter kraftige angreb mod en anden fremtrædende adelspersonlighed, lensmanden på Nyborg slot Frands Brockenhuus, den senere rigsmarsk. Kritikken af Frands Brockenhuus udelukker den mulighed, at medlemmer af kongefamilien kunne stå bag skriftet, for Brockenhuus stod på bedste fod med hoffet, og hans position blev ikke svækket ved Oxernes fald. Det forhold, at skriftet angriber to fremtrædende adelsmænd, der begge havde nær tilknytning til hoffet, afsvækker tillige den mulighed, at skriftets tilblivelse skyldtes en privat hævnaktion mod Oxe fra en mere perifer person, gejstlig eller borgerlig, og peger i retning af modsætninger mellem adelsfraktioner.

Peder Oxe har antagelig selv formodet, at skriftet mod ham skyldtes hans »misgyndere«, den betegnelse han i flere breve benyttede til at karakterisere de personer, som han mente arbejdede på at ødelægge hans position ved hoffet. I det flere gange nævnte brev af 5. juli 1558 kom Peder Oxe nemlig, umiddelbart efter en udførlig omtale af skandskriftet, med følgende ønske: »Forhoffuendis E. K. M. viil icke lade siigh viiderre bevege imodt miigh met Unaade aff miine Myssgyndere, som ieg forstaar, ther gjørre all theriis Fliidt thill«. ¹² Den sidste del af denne passus rummer en beskyldning, der, efter den sammenhæng den optræder i, næppe kan tolkes anderledes, end at Oxe har opfattet skandskriftet som et produkt fra sine personlige fjenders side.

Men hvem var Oxes fjender? Hans hovedmodstander har historikerne altid fundet i Herluf Trolle, Oxes modpart i striden om skellet mellem Hillerødsholm og Favrholm, men dette billede er i vort århundrede blevet nuanceret yderligere, idet Poul Colding og Astrid Friis har rettet opmærksomheden mod medlemmer af slægten Huitfeldt, først og fremmest Christoffer, Claus og Poul Huitfeldt, og formodet at de skulle have spillet en vigtig rolle i bestræbelserne på at underminere Peder Oxes position. ¹³ Om Huitfeldt'erne har spillet den rolle, man til lægger dem, og om Christian III har lånt dem øre i denne sag, ved vi ikke noget om, men sandsynligheden taler for, at de både af slægts- og karrierehensyn må henregnes blandt Oxes modstandere. Men Oxe havde flere modstandere og, som vi senere skal komme ind på, er der forskellige forhold, der tyder på, at Herluf Trolle i kraft af personlige kvalifikationer og position har været samlingsmærke dels for de medlemmer af Gjøeslægten, der følte sig krænket ved Oxes manipulationer med slægtsarven, dels for en kreds af rigsråder og lensmænd, der af forskellige grunde havde et horn i siden på Peder Oxe. ¹⁴

Tager vi i betragtning, at skandskriftets forfatter helt har sympatien på Herluf

¹² A. R. Ryge, *anf. arb.*, s. 128.

¹³ P. Colding, *anf. arb.*, s. 241; A. Friis, *anf. arb.*, s. 88–92. Astrid Friis' fremstilling af Huitfeldt'ernes indsats i kampen mod Peder Oxe udgør en sluttet helhed, men den er næsten udelukkende bygget på gisninger.

¹⁴ Jf. nedenfor s. 319 og 325.

Trolles side i den for alle andre end de implicerede parter helt bagatelagtige markskelstrid, da er det ikke urimeligt at formode, at skandskriftet er blevet til inden for den kreds af Oxe-modstandere, der flokkedes om Herluf Trolle. Trolle selv er nævnt i skriftet og skal næppe gøres ansvarlig for det. Men skulle det ikke være udsprunget af denne kreds, så repræsenterer det dog holdninger, der har været fremherskende i denne kreds. Nærmere kan spørgsmålet om skandskriftets ophavsmand vist ikke besvares.

Den manglende viden om skriftets ophavsmand medfører tillige en usikkerhed ved tolkningen af skriftets *funktion*. At had til Peder Oxe har været drivkraften bag værket og at skriftet på den ene eller anden måde skulle skade hans sag turde være givet, men hvad det konkrete sigte med skriftet har været står ikke helt klart. Har skriftet blot tjent til gensidig opbyggelse inden for en snæver kreds af Oxes fjender eller, hvad der er mere sandsynligt, har hensigten fra en begyndelse været at det skulle cirkulere? Hvis det sidste er tilfældet, er der tale om en bevidst bagvaskelseskampagne, der gik ud på at træffe mandens adelsmandsære ved at fremstille ham som løgner og meneder. Mindre sandsynligt er det, at skriftet har skullet influere på Christian III for om muligt at få kongen til at optræde endnu skarpere over for Oxe og dennes kreds. Omtalen af kongen er stedvis ikke helt respektfuld, idet der indirekte luftes en kritik af hans lydørhed overfor og afhængighed af Oxe (linje 6—24, 100—02). Derimod er skriftet fuldt loyalt over for dronning Dorothea, der stilles i det bedste lys (linje 93—110). Men vort svigtende kendskab til skriftets affattelsessituation gør det nødvendigt, at flere tolkningsmuligheder holdes åbne. Blot må det afslutningsvis konstateres, at den eller de, der har ansvaret for skriftet, har spillet et farligt spil ved at blotlægge en kontrovers mellem Christian III og dronning Dorothea, som det næppe har været behageligt for det kongelige ægtepar at se fremstillet på denne måde.

2. Skandskriftets beskyldninger

Skandskriftet mod Peder Oxe er den eneste længere berettende kilde vi besidder vedrørende forudsætningerne for Peder Oxes og hans »partis« fald og kilden har som sådan interesse til trods for sin polemiske og tendentiøse karakter. Også litterært har skriftet interesse, fordi vi har overleveret så få politiske pamfletter og smædeskrifter fra denne tid. Skandskriftets oplysninger kan selvsagt ikke godtages på deres blotte pålydende, men oplysningerne må behandles som andre oplysninger i berettende kilder, d.v.s. konfronteres med uafhængige kilder for herigennem at nå frem til de enkelte oplysningers vidneværdi, et forhold der ikke mindst får betydning for vurderingen af de oplysninger, hvortil skandskriftet er vor eneste kilde. Det må straks gøres klart, at ikke alle skandskriftets beskyldninger kan tages op til undersøgelse, idet flere af klagepunkterne er af så generel karakter, at vi ikke med sikkerhed kan identificere de begivenheder, der har ligget til grund for beskyldningerne — om der har ligget nogen.

Netop skandskriftets indledende afsnit er af en sådan generel karakter. Det er en beretning om Oxes opstigning til magt og indflydelse som kongelig rådgiver, om hans misbrug af kongens tillid til ham ved at varetage sit eget tarv og skade andre gennem løgn og bagvaskelse; om Oxes opstigning til at blive en lokal magt-

faktor ude i provinsen og hans bestræbelser på at bøje retten gennem aftaler med sine svogre og landsdommere. Beskyldningerne i skandskriftets indledende afsnit må sigte til forhold fra årene op imod midten af 1550'erne, hvor Oxe grundfæstede sin position, men skriftet er ikke så tydeligt i sine udtalelser, at man kan vurdere de enkelte beskyldninger. Dog må det noteres, at anklagen for at have haft maskepi med korrupte landsdommere kan have haft noget på sig.¹⁵ Som vi skal se i det følgende faldt landsdommeren på Lolland-Falster, Mogens Falster Bielke, i forbindelse med udrensningen inden for Oxe-familien, ligesom det bør nævnes, at der blandt anklagerne i anklageskriftet mod Oxe fra sommeren 1558 også var den, at Peder Oxe havde bragt mange »fra erre, lifff och gods formidilst falske oc lofflige (!) neffninger«.¹⁶

I linjerne 45–48 luftes der en beskyldning for, at Oxe skulle have skaffet ride-mænd »af fremmede land«, d.v.s. andre landsdele end Sjælland, og ved denne manøvre skaffet sig et gunstigt udfald af sin markskelsstrid med Herluf Trolle. Vi er, hvad denne beskyldning angår, i stand til at rekonstruere den situation og afgørelse, der ligger bag skriftets beskyldning, men først vil det være nødvendigt at skitsere stridens forhistorie. I 1554 købte Peder Oxe herregården Favrholt i Lyngby herred af lederen af Tyske Kancelli Andreas von Barby. Barby havde ligget i bitter strid med sin nabo Herluf Trolle på Hillerødsholt om skellet mellem de to ejendomme. I 1552 havde så en fornem forsamling bestående af rigsråderne Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne, Børge Trolle og Peder Oxe fastsat skellet for visse strækningers vedkommende mellem de to gårde, men Herluf Trolle var ikke tilfreds med rigsrådernes afgørelse og gjorde Andreas von Barby besiddelsen af Favrholt så sur, at denne 1554 solgte gården til Peder Oxe. For at drille Herluf Trolle omdøbte Peder Oxe sin nye besiddelse til »Oxholt«. Sammen med Favrholt overtog Peder Oxe den gamle konflikt om skellet ind til Hillerødsholt. Sagen kom for kongens retterting i dec. 1554 og faldt ud til Peder Oxes fordel, idet kendelsen kom til at lyde på, at de skel der tidligere var blevet gjort af gode mænd, nemlig de oven for nævnte rigsråder, skulle stå ved magt. Udslagsgivende synes ved denne lejlighed kansler Johan Friis' vidnesbyrd at have været.¹⁷

Imidlertid drejede striden sig ikke længere blot om de gamle stridsspørgsmål, der gik tilbage til Andreas von Barbys tid. Nye var kommet til, og vi gætter næppe meget galt, når vi formoder, at det var Herluf Trolle, der havde rejst dem. Det fremgår af et fuldmagtsbrev¹⁸ udstedt af Herluf Trolle og Peder Oxe den 15.

¹⁵ Det kan bemærkes, at der i 1557 blev udarbejdet en ny landsdommered, der nøje indskærpede at landsdommerne skulle være upartiske. RA. Danske Kanc. B 22. »Adskillige Registre 1523–58«, fol. 147.

¹⁶ Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, udg. af G. L. Wad, I. Kjbh. 1893, s. 43. – Et noget andet billede møder vi i en desværre lidet informativ vise, som en tilhænger af Peder Oxe har skrevet efter Oxes flugt fra Danmark, muligvis i anden halvdel af året 1558. I denne vise hedder det, at Oxe blev beklaget for kongen fordi han ikke ville straffe »horkarle, manddræbere, tyve, skalker, mordere og sådanne flere«, men i stedet »af barmhjertighed« tog penge og lod forbryderne løbe. Danmarks gamle Folkeviser. 9. del, udg. af H. Grüner Nielsen, 1920, s. 116–18.

¹⁷ For markskelsstriden se A. Friis, *anf. arb.*, s. 74–77; E. Ladewig Petersen, *Andreas von Barby og Favrholt 1547–1554*. Personalhist. Tidsskr. 82 årg., Kbh. 1962, s. 180–91.

maj 1555, at rigsråderne Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne og Børge Trolle skulle udvise skel i den gamle markskelssag, men eftersom der også var trætte mellem de to naboer om andre skel mellem de to ejendomme, da havde de udpeget seks andre mænd, der skulle fastsætte skellene på disse lokaliteter. Peder Oxe havde udpeget rigsråden Iver Krabbe samt brødrene Frands og Jacob Brockenhuus, medens Herluf Trolle havde udpeget rigsråderne Erik Krabbe og Claus Urne samt Otte Brahe.¹⁹ Af dette fuldmagtsbrev erfarer vi noget om partistillingen inden for den danske adel, idet vi må formode at Peder Oxe og Herluf Trolle hver for sig har udpeget adelsmænd, som de stod på god fod med. Mærkeligt er det ganske vist at se Tyge Brahes fader Otte Brahe i Herluf Trolles følge, idet broderen Jørgen Brahe var gift med Peder Oxe's søster Inger Oxe.

Nu viste det sig snart, at flere af de udpegede adelsmænd ikke havde mulighed for at komme til stede og i overensstemmelse med et kongeligt befalingsbrev, der ikke er bevaret, men hvis indhold kendes,²⁰ var da indtrådt følgende adelsmænd som stedfortrædere: landsdommer Mogens Falster,²¹ Christoffer Gjøe, Jørgen Skinkel,²² Erik Rosenkrantz og Korfitz Ulfeldt. Den 11. juni 1555 skulle hele skellet mellem Hillerødsholm og Favrholm da fastsættes og nedfældes og den langvarige trætte bringes til ophør. Over for de fremmødte adelsmænd redegjorde Peder Oxe og Herluf Trolle først for deres standpunkter i sagen, og dernæst tog ridemændene fat, idet skellene der havde været inddraget i den gamle sag først blev opsøgt og grundigt markeret på forskellig vis. Sagen blev dog fra starten behandlet på en anden måde, end Herluf Trolle kunne ønske. Det viste sig, at Mogens Gyldenstjerne ikke kom til stede — han har formentlig været op-

¹⁹ Dette brev er bevaret i form af en renskrift, dateret onsdagen næst efter Cantate 1555 og underskrevet Herluf Trolle »med egen hånd«. Efter at brevtteksten er blevet udvidet har Herluf Trolle underskrevet endnu en gang. RA. Privatarkiver nr. 6086 Peder Oxe til Gissel-feld. — Det gyldige fuldmagtsbrev, som også Peder Oxe har beseglet, omtales i det åbne brev som Erik Krabbe, Frands og Jacob Brockenhuus udstedte 11. juni 1555 (jf. note 24).

²⁰ Der henvises generelt til biografierne af de pågældende adelsmænd i Dansk biografisk Leksikon, 2. udg. Erik Krabbe's søster Elsebeth Krabbe var gift med Peder Skram. Elsebeth Krabbe var nært knyttet til Herluf Trolles hustru Birgitte Gjøe, således som rester af en bevaret korrespondance i Birgitte Gjøes arkiv viser. — Claus Urne og Herluf Trolle havde været besvogrede, idet Claus Urne havde været gift med Herluf Trolles søster Margrethe Trolle. Hun døde 1551. — Et fællestræk for den adelskreds, Herluf Trolle tilhørte, var dens medlemmers levende religiøsitet, der bl. a. gav sig udslag i salmedigtning og en human indstilling over for undergivne.

²¹ Det omtales i Erik Krabbe's, Frands og Jacob Brockenhuus' åbne brev af 11. juni 1555 (jf. note 24).

²² Mogens Falster (Bielke) til Virket og Bellinge var fra 1542 landsdommer på Lolland og Falster. 1550 blev han lensmand på Gedsergård og han var 1552-57 forlenet med Karleby og Grimmelstrup birker. Mogens Falster var i sit andet ægteskab gift med Mette Valkendorf, en halvsøster til Jørgen Skinkels hustru Margrethe. Han døde 4. jan. 1571. Danmarks Adels Aarbog 4. årg., Kjbh. 1887, s. 63. — Mogens Falsters gravsten er behandlet af Chr. Axel Jensen i Fra Arkiv og Musæum IV, Kbh. 1911, s. 169-73.

²³ Jørgen Skinkel til Lammehave var fra 1552-57 lensmand på Odensegård og Rugård. Han var gift med Margrethe Valkendorf og døde 25. marts 1560. En kort biografi af Jørgen Skinkel er givet af Thiset i Dansk biografisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka, XVI, Kbh. 1902, s. 42 f.

taget af dette års store flådeudrustning, hvor han var udpeget til admiral²³ — og i stedet ses det, at lensmanden på Odensegård Jørgen Skinkel har bistået Johan Friis og Børge Trolle med synsforretningen med den begrundelse, der udtrykkeligt blev nedfældet i det afsluttende pergamentsbrev, at »han tilforn havde været hos, da samme skel blev gjort«. På denne baggrund må vi antage, at Børge Trolle har været ene om at repræsentere Herluf Trolles interesser for denne del af synsforretningens vedkommende.

Senere på dagen satte man skel på de steder, der ikke oprindeligt havde været inddraget i trætten. Også her var Jørgen Skinkel aktiv, men desuden deltog Erik Krabbe, Frands og Jacob Brockenhuus, Mogens Falster, Christoffer Gjøe og Korfitz Ulfeldt; af disse ridemænd har antagelig kun Erik Krabbe og Christoffer Gjøe repræsenteret Herluf Trolles interesser. Slutstenen på dagens arbejde var to pergamentsbreve, der nøje redegjorde for de nu gældende markskels art og beliggenhed.²⁴

Med afgørelsen denne sommerdag i juni 1555 havde en langstrakt trætte fundet sin afslutning, skellene mellem de to gårde var nøje blevet fastlagt og nedfældet på pergament og der var næppe mulighed for at rejse en ny sag. Men Herluf Trolle har ikke været tilfreds med sagens udfald, og der er vel heller ikke tvivl om, at han havde været bedst tjent med de ridemænd, der i første omgang var blevet udpeget. I det senere hold har Oxes tilhængere udgjort et flertal, hvad enten det så skyldes en manøvre eller en tilfældighed.

Når der derfor i skandskriftet luftes had mod Frands Brockenhuus, Mogens Falster, Jørgen Skinkel samt en fjerde fra Skåne, der må antages at være lensmanden på Helsingborg slot Jacob Brockenhuus, da kan der ikke være tvivl om, at dette had afspejler Herluf Trolles og konsorters utilfredshed med afgørelsen i markskelssagen. Der er ingen grund til at tro, at der er blevet begået en blodig uretfærdighed mod Herluf Trolle, hvad angik afgrænsningen af hans jorder, men det var heller ikke det sagen drejede sig om i denne fase. Markskelsstriden havde udviklet sig til en trætte, hvor de politiske overtoner blev stadigt mere hørbare. I sidste ende drejede striden sig om hofgunst, position og politisk indflydelse, og det er antageligt rimeligt at betragte holmgangen mellem Peder Oxe og Herluf Trolle som en dansk parallel til de lidt senere tildragelser i England, hvor store adelsfraktioner kæmpede om hoffets gunst og blev holdt i ånde ved begunstigelser af forskellig art.

Stor interesse har skandskriftet ved den kritik, det retter mod en af landets mest fremtrædende adelsmænd, Frands Brockenhuus. Han såvel som broderen Jacob hørte til blandt de lensmænd, der var vel aflagte og ikke i særlig grad

²³ Kanc. Brevb. 5. juni 1555.

²⁴ Abent brev udstedt og beseglet af Johan Friis og Børge Trolle og medbeseglet af Jørgen Skinkel, dateret Oxholm tirsdagen næst efter hellig trefoldigheds søndag 1555. RA. Pergamentsbreve. — Abent brev udstedt af Erik Krabbe, Frands og Jacob Brockenhuus. Dateret samme sted og dag som ovenstående brev. Brevet er beseglet af Erik Krabbe, Jacob Brockenhuus, Mogens Falster, Christoffer Gjøe, Jørgen Skinkel, Erik Rosenkrantz og Korfitz Ulfeldt. Frands Brockenhuus har egenhændigt underskrevet. RA. Pergamentsbreve.

havde mærket til de stramninger, der prægede lenspolitikken i 1550'erne. Jacob Brockenhuus fik 1555 det store Helsingborg len efter Peder Skram, der først i 1557 fik en ny større forlening. Frands Brockenhuus stod for Nyborg slot siden 1545, og dette len var, formentlig på grund af de meget store byggearbejder på Nyborg slot i disse år, vokset gennem indlemmelser af større og mindre len. 1549 kom Kærstrup til, 1550 Sunds herred og siden i 1553 Tranekær.²⁵ Brockenhuus'erne var således godt forsynede med len, og deres karriere kan næppe andet end have fremkaldt misundelse og harme, ikke mindst når man tager i betragtning, at flere personer i kredsen omkring Herluf Trolle på dette tidspunkt havde måttet afstå større forleninger. Det gjaldt foruden Herluf Trolle selv Peder Skram og Claus Urne.²⁶

Skandskriftet søger på en meget direkte måde at lægge Frands Brockenhuus for had. Han beskyldes for til stadighed at have stået Oxe bi og skadet kongen, og der kastes et mistænkeligt lys over hans virke som lensmand på Nyborg slot. Der var sikkert flere, der gerne havde set Brockenhuus'erne falde sammen med Oxerne i 1557–58, men Brockenhuus'ernes position ved hoffet var for sikker til, at de kunne røres. Anderledes kom det til at gå de to andre ridemænd Mogens Falster og Jørgen Skinkel, der kom i vanskeligheder, da grunden begyndte at skride under Oxerne. På herredagen i april–maj 1557, hvor Peder Oxes tre svogre Hans Barnekow, Jørgen Brahe og Otte Rud mistede hvert et hovedlen, henholdsvis Roskildegård, Vordingborg og Visborg len,²⁷ fuldbyrdedes også Mogens Falsters og Jørgen Skinkels fald. Claus Huitfeldt blev udnævnt til landsdommer efter Mogens Falster og fik 18. maj 1557 tildelt dennes forleninger Karleby og Grimstrup birker. Dagen efter blev Skinkels forlening Odensegård overdraget til Peder Bille uden, at Skinkel fik en anden forlening i stedet.²⁸ For Jørgen Skinkel spillede det i den aktuelle situation formentlig også en rolle, at han skulle stå til ansvar for en alvorlig anklage for magtmisbrug inden for sit len.²⁹

I linje 73 og fremefter berettes om et mageskifte med kronen, hvor Christian III skulle have følt sig bedraget af Peder Oxe og truet med efterhånden at hævne sig på Peder Oxe og dennes venner. Sagen drejer sig om Peder Oxes erhvervelse af kronens 12 gårde i Bråby gennem et mageskifte. I forbindelse med sin stor-slåede byggevirksomhed på Gisselfeld arbejdede Peder Oxe målbevidst på at afrunde Gisselfelds tilliggender. I marts 1556 havde Oxe fået jus patronatus over

²⁵ Dansk biografisk Leksikon, 2. udg., IV, Kbh. 1934, s. 150 f., 154.

²⁶ Herluf Trolle fratrådte 1. maj 1554 Krogen, måske ikke uden sammenhæng med Peder Oxes overtagelse af Favrholm (A. Friis, *anf. arb.*, s. 78). Den 9. juni 1555 fratrådte Peder Skram Helsingborg og Landskrone len (Kanc. Brevb. 14. juli 1556); den 16. maj 1555 blev Jørgen Tidemand landsdommer i Skåne efter Claus Urne og indløste dennes skånske forleninger (Kanc. Brevb. 11., 16. og 18. maj 1555). – I forbindelse med Peder Skrams afståelse af sine len og vanskeligheder med at få kvittering for sin regnskabsførelse bør det nævnes, at hans hustru i et brev til Birgitte Gjøe af 28. feb. 1556 omtaler, at de er blevet bagtalt af »thett folck«. Der må have været tale om indflydelsesrige personer, siden de har kunnet forurolige en rigsråd, men hvem der sigtes til vides ikke (G. L. Wad, *anf. udg.* II, s. 4 f.).

²⁷ A. Friis, *anf. arb.*, s. 95 f.

²⁸ Kanc. Brevb. 18. og 19. maj 1557.

²⁹ Denne sag er indgående behandlet af P. Colding, *anf. arb.*, s. 235–37.

Bråby kirke, men vi må formode, at det har ærgret ham, at kronen stadig besad 12 gårde i Bråby, og at han i den anledning er gået til kongen. I okt. 1556 må Christian III være gået med til et mageskifte, hvorved kronen skulle afstå de 12 gårde i Bråby til Oxe, der til gengæld skulle aflevere noget af sit strøgods til kronen. Den 25. okt. 1556 befalede Christian III rigsråderne Børge Trolle og Peder Bille at foretage en mageskiftebesigtigelse af det gods, der skulle indgå i det formentlig allerede da aftalte mageskifte.³⁰ På grundlag af de to rigsrådernes besigtigelse og taksering blev mageskiftet foretaget og åbent brev udgik herom den 26. nov. 1556.³¹ Kronen afstod de nævnte 12 gårde i Bråby og fik i stedet overdraget et temmeligt spredt jordegods bestående af 2 gårde i Gørlev i Løve herred, 2 gårde i Nørre Valby i Slagelse herred, 2 gårde i Havbyrd i Ringsted herred samt 1 gård i Rode i Faxe herred.

Poul Colding, der har æren for at have rettet opmærksomheden mod mageskiftet med Bråbygårdene og set dets betydning i det forløb, der førte frem til Oxes fald, var imidlertid af den opfattelse, at mageskiftet af 26. nov. 1556 ikke var blevet effektueret og byggede sin opfattelse på to forhold.³² Dels på den kendsgerning, at det åbne brev om mageskiftet var blevet overstreget i kopibogen, og dels på den omstændighed, at Christian III den 10. april 1557 bemyndigede rigsråderne Børge Trolle, Christoffer Huitfeldt, Peder Bille samt Herluf Trolle til på kronens vegne at undersøge om det gods, som Peder Oxe nu ville udlægge til kronen, ialt 9 gårde i Ringsted herred, lå lige så belejligt for Skjoldenæs slot og var lige så værdifuldt med hensyn til skyld og ejendom som det gods i Bråby, Peder Oxe havde modtaget af kronen (min kursivering). De fire mænd skulle sende en skriftlig beretning til kongen om besigtigelsen, og de fik befaling til at have »derudi flittig indseende, saa os og Kronen kan ske skel og Fyldest«. ³³ Colding mente, at den sidste passus vidnede om, at Christian III nærede mistanke til Oxes begærlighed, lige som han anså det for påfaldende, at kongen i denne sag havde valgt fire mænd, der ifølge Coldings opfattelse måtte henregnes blandt Oxes modstandere.

Sagen var imidlertid alvorligere end Colding opfattede den, for ikke at tale om Astrid Friis, der helt klart bagatelliserede den.³⁴ For der kan ikke herske tvivl om, at det oprindelige mageskifte af nov. 1556 var kommet i stand, men at det havde måttet gå om på grund af kongens utilfredshed med byttehandelen. Herpå tyder både den omstændighed, at brevet af 26. nov. 1556 var blevet indført i de sjællandske registre, og vendingen i brevet af 10. april 1557, at Oxe havde fået udlagt gårdene i Bråby. Men hvad var der passeret? Børge Trolle og Peder Bille

³⁰ Christian III til Børge Trolle og Peder Bille, dateret København 25. okt. 1556. RA. Privatarkiver nr. 6086. Peder Oxe til Gisselfeldt.

³¹ Kanc. Brevb. 26. nov. 1556. – På et tidspunkt er brevet blevet overstreget i kopibogen.

³² P. Colding, *anf. arb.*, s. 16 f.

³³ Christian III til Børge Trolle, Christoffer Huitfeldt, Peder Bille og Herluf Trolle, dateret København 10. april 1557. RA. Danske Kanc. B 33. – Den oprindelige version har ikke tilfredsstillet kongen, for renskriften af brevet er blevet kasseret og teksten har fået en præcisere og skarpere udformning.

³⁴ A. Friis, *anf. arb.*, s. 92 f.

havde jo i nov. 1556 besigtiget de gårde, som Oxe ville udlægge og hæftede for besigtigelsen. Men denne er dog næppe sket på stedet, for der var næsten en dagsrejse mellem gårdene i Gørlev og gården i Rode. Formentlig har Børge Trolle og Peder Bille nøjedes med, som sædvane var i disse mageskiftesager,³⁵ at undersøge et fremlagt skriftligt materiale. Havde jordebøgerne ikke været ført korrekt, eller havde Oxe svindlet med landgildeangivelserne på den ene eller den anden måde? Vi ved det ikke, men tanken kan ikke helt afvises, for ved besigtigelsen af de gårde, Oxe måtte udlægge i 1557 skred man for første gang på Sjælland til at anvende den mere nøjeregnende takseringsmåde, som bestod i at bruge udsæden som beregningsgrundlag.³⁶

En følge af de ovenanførte udredninger bliver, at vi må nærme os det standpunkt, som skandskriftet repræsenterer: at det var kommet til et alvorligt sammenstød mellem Christian III og Peder Oxe på grund af mageskiftet om Bråbygårdene. Det må betragtes som en absolut skærpende og for Peder Oxe ydmygende omstændighed, at Christian III udvidede det oprindelige besigtigelseshold med mænd som Christoffer Huitfeldt og Herluf Trolle, der begge må betragtes som Oxe's fjender. Den fornyede besigtigelse af Oxe's gods skete umiddelbart inden herredagen åbnede den 25. april 1557,³⁷ og tildragelsen må have kastet en lang skygge ind over denne herredag. Når Herluf Trolle straks efter herredagens åbning blev udnævnt til medlem af rigsrådet kan man vanskeligt undgå at sætte det i sammenhæng med hans optræden ved mageskiftet og se det som et tegn på, at kongehuset nu favoriserede en ny adelsfraktion.

Tilbage står det vanskelige spørgsmål, om vi kan stole på skandskriftets oplysning, at Christian III havde truet med at hævne sig på Oxe og dennes venner. Oplysningen strider ikke mod det faktiske begivenhedsforløb, men repræsenterer skandskriftets ord på dette punkt blot en efterrationalisering? Der vil blive taget stilling til dette kildekritiske problem senere i forbindelse med omtalen af de andre kongelige udtalelser, der er lagt ind i skriftet.

Linje 99–104 rummer den beskyldning, at Oxe skulle have beløjet dronning Dorothea for Christian III. Skandskriftets tekst forudsætter her, at der har eksisteret en reel konflikt mellem dronningen og kongen og tilsyneladende over et finansielt spørgsmål. I denne konflikt, hvor skandskriftets forfatter helt har sympatien på dronningens side og indirekte dadler kongen, synes Oxe at have spillet en vis rolle. Der er her tale om hidtil ukendte oplysninger, som optager nogen plads i skriftet og vidner om velunderrettede kilder ved hoffet. Beskyldningen for at have beløjet dronning Dorothea for Christian III var ud fra tidens tankegang skandskriftets alvorligste beskyldning og iøvrigt den eneste, Peder Oxe direkte sagde sig fri for i brevet til Christian III af 5. juli 1558.

Ifølge skandskriftet skulle Peder Oxe også have lagt sig ud med tronfølgeren

³⁵ S. Gissel, *Landgilde og udsæd på Sjælland*. Kbh. 1968, s. 20.

³⁶ S. Gissel, *anf. arb.*, s. 31.

³⁷ Besigtigelsesbrevet er dateret Gisselfeld torsdagen næst efter påske dag, d.v.s. 22. april, og beseglet af de fire adelsmænd, der var gået ordre til. RA. Danske Kanc. B 42. – I besigtigelsesbrevet gøres der hele to gange opmærksom på, at der var sket kongen mere end fyldest ved dette mageskifte. Det endelige mageskiftsbrev er dateret 27. april 1557.

hertug Frederik (linje 132–36). Oxe skulle have »stulterith«, altså stoltseret, spillet vigtig over for tronfølgeren. At der skulle have været sammenstød mellem Oxe og hertug Frederik har hidtil ikke været kendt, men oplysningen sandsynliggøres af det forhold, at Frederik II i 1561 sendte rigsråden Jørgen Lykke til Frankrig og anmodede det franske kongehus om at arrestere Peder Oxe eller udvise ham, hvis han dukkede op i Frankrig. Til anmodningen var knyttet det tilbud, at Frederik II om nødvendigt ville sende folk til Frankrig, som for retten kunne føre bevis for Peder Oxes majestætsfornærmelser, både over for ham selv og over for hans fader, og hvorledes Oxe var flygtet ud af landet af frygt for at blive straffet herfor.³⁸

Beskyldningen i linje 124–25 at Oxe havde skilt jomfruer fra arv og eje, som de havde haft i mange år, lader sig også konkretisere. Sagen vedrørte nonneklostret i Maribo, der 1. okt. 1556 blev gjort til et adeligt jomfrukloster. Peder Oxe havde haft noget af klostrets gods i pant og havde fået abbedissen og søstrene til at give sig livsbrev på dette gods. Dette var næppe sket uden pression fra Oxes side, men først da Oxe var i unåde vovede klostret at rejse sagen, der blev afgjort ved en rettertingsdom allerede 5. juli 1558 på den måde, at livsbrevet blev givet tilbage førstkommande nytår. Forud for rettertingsdommen i Nyborg var Eskil Oxe trådt frem og havde erklæret, at Peder Oxe ikke stod så fast på det livsbrev, som søstrene i Maribo havde givet ham, en ret tydelig indrømmelse af det ulovlige i transaktionen.³⁹

Den sidste anklage mod Oxe, der skal tages op i denne analyse, finder vi i linje 137–46. Der er tale om en beskyldning for at have udført korn i strid med det gældende udførselsforbud og — adspurgt herom af kongen — at have svoret en falsk ed om det ulovlige kornsalg. Som det har været berørt ovenfor er forhistorien den, at Christian III i efteråret 1556 indførte et kornudførselsforbud for korn med baggrund i den misvækst, der havde hersket ikke blot i Danmark, men i hele Nordeuropa. Forbudet blev sat i kraft den 30. okt. 1556 og skulle gælde indtil videre, overtrædelse af forbudet resulterede i tab af varen og straf for ulydighed. Men som det kunne ventes, viste det sig vanskeligt at få forbudet overholdt, dertil var spekulationsgevinsten for stor. Emnet må have været bragt på bane under herredagen i april–maj 1557, for umiddelbart efter herredagens åbning indledte Christian III en række undersøgelser, der tog sigte på at finde ud af, hvem der havde forset sig imod forbudet. Da de ulovlige udførsler navnlig synes at have fundet sted fra Sydsjælland samt Lolland-Falster, udgik der 28. april 1557 breve til lensmænd og borgmestre i dette område om at anstille de nødvendige undersøgelser. Blandt de lensmænd, der fik en sådan ordre, var også Peder Oxe.⁴⁰

Oxe har næppe været helt uskyldig på dette punkt, for blandt de anklager, som Herluf Trolle i 1558 på kongens vegne rettede mod Oxe var også den, at Peder Oxe havde »laditt vdtffore oc vdførtt kornn y modtt kong. matt. forbutt, enn dog

³⁸ P. Colding, *anf. arb.*, s. 423. — Colding benyttede ikke denne oplysning i sin beskrivelse af omstændighederne omkring Peder Oxes flugt fra Danmark.

³⁹ *Sst.*, s. 40.

⁴⁰ *Kanc. Brevb.* 28. april 1557. — Den 4. maj 1557 fik Jørgen Rosenkrantz ordre til at undersøge, hvor de skuder havde hjemme, der havde ført korn til Kolding (*sst.*).

Pediir thett selff wiste och haffde breffu y beffallingh». ⁴¹ Der er altså nogen grund til at tro, at Oxe havde ladet hånt om kornudførselsforbudet og sendt en ladning til Flensborg. Et andet spørgsmål er det, om vi skal tro skandskriftet, når det fortæller, at Oxe også havde løjet for kongen i forbindelse med det ulovlige kornsalg. Her møder vi ligesom i linje 80–90 en udtalelse, der foregives at komme fra kongens egen mund. Vi kommer ikke uden om at tage stilling til autenciteten af disse kongelige udtalelser.

Letttest er det at afvise begge udtalelser som værende ondsindet opdigt i et smædeskrift. Men så enkelt er det ikke, idet vi ikke har ret til at udelukke den mulighed, at forfatteren kan have været meget vel informeret. Når jeg i sidste ende vil være tilbøjelig til at tro, at linje 80–90 og 138–45 i skandskriftet gengiver faktiske udtalelser fra Christian III's side, så skyldes det det forhold, at kongens ord i begge tilfælde indgår på en naturlig måde i en begivenhedssammenhæng, som vi har kendskab til gennem andre kilder. Det må også bemærkes, at skandskriftets forfatter i forhold til Peder Oxe har stillet sig på religionens, rettens og sandhedens side. Ud fra denne selvvalgte position har man vanskeligere ved at tro, at forfatteren bevidst skulle producere løgne om Christian III.

Sammenfattende må det siges, at skandskriftet på forskellig vis har bidraget til at øge vor viden om omstændighederne i forbindelse med Oxernes fald. Skandskriftet rummer værdifulde oplysninger om, hvorledes Peder Oxes modstandere tolkede hans karriere, og analysen af dets beskyldninger har givet øget vægt til flere af de klagepunkter, der fra kongemagtens side rettedes mod Peder Oxe i 1558, klagepunkter der aldrig blev dokumenteret, idet retssagen mod Oxe ikke blev ført til ende. Men vigtigst er det vel, at skandskriftet indicerer, at Peder Oxes fald skyldes kongemagtens indgriben, og at hoffet forudsættes at have været Oxernes hovedmodstander. Denne vurdering af begivenhedsforløbet strider ganske mod den nu fremherskende opfattelse af begivenhedsforløbet, der blev konciperet af Astrid Friis, og ifølge hvilken Oxernes banemænd skulle hentes inden for den »konservative« del af højadelen. Det vil være nødvendigt at tage stilling til nogle af denne tolknings præmisser og resultater.

3. Astrid Friis' teser om herredagen 1557

Astrid Friis indarbejdede sin tolkning i de biografier over 1500-tals adelsmænd, som hun skrev til den nye udgave af Brickas biografiske leksikon, ⁴² men hendes tolkning blev som helhed først præsenteret i den bekendte afhandling »Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid«, der kom i *Historisk Tidsskrift* i 1942. Tolkningen indgik i en vidtspændende konception om magtforholdet mellem kongemagt og adel, der prætenderede at have gyldighed for hele tidsrummet mellem 1536 og 1596, og tilsigtede ikke mindre end en revision af de påstande om magtforholdene inden for den herskende elite i Danmark, som Kr. Erslev havde fremført i sin disputats fra 1879 »Konge og Lensmand i det sextende Aarhun-

⁴¹ G. L. Wad, anf. udg. I, s. 41.

⁴² Astrid Friis' tolkning træder tydeligst frem i biografierne af Johan Friis, Eskil og Peder Oxe.

drede». ⁴³ Et mindre ædelt stykke vildt, som der dog ofredes meget krudt på, var P. Coldings disputats fra 1939 »Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederiks II.s Tid«.

Over for Erslevs tese om adelens mindske indflydelse og kongedømmets stærkt øgede magt efter 1536 kom Astrid Friis med væsentlige korrektioner. Det var hendes opfattelse, at ikke kongemagten, men statsmagten var blevet styrket efter reformationen, og statsmagten var i hænderne på stærke og dygtige adelspersoner.

I videreførelse af sine studier over Johan Friis' første år betragtede hun kansleren som Danmark-Norges egentlige leder frem til hans død 1570 og gav ham æren for de moderniseringsbestræbelser, der prægede både den centrale og den lokale forvaltning. Helt stille gik reformarbejdet ikke af, og Astrid Friis tolkede udviklingen således, at en konservativ fløj i rigsrådet skulle have modarbejdet lenspolitikken, hvad der skulle have ført til to alvorlige kriser i Christian III's regeringstid. I utilfredshed over omlægningen af lensvæsenet skulle den konservative del af rigsrådet have fremtvunget rentemesterens afgang både i 1547 og 1557 i forsøg på at bremse udviklingens gang. ⁴⁴ Kampen om statsmagtens udformning udspillede i det væsentlige inden for adelens rækker og noget større spillerum for en personlig kongemagt levedes der ikke i dette billede. Christian III opfattedes som en harmløs figur, den »godlidende« Christian III, ⁴⁵ der helt står i skyggen af Johan Friis, medens sønnen Frederik II opfattes som en katastrofe, der dog sættes fra magten ved Oxes tilbagevenden 1566. ⁴⁶

Astrid Friis' afhandling om rigsrådet og statsfinanserne er en mærkelig afhandling, hvor en grundig og kyndig gennemgang af det kameral materiale, især rentemesterregnskaberne, findes parret med metodisk meget betænkelige rekonstruktioner af de politiske magtstrukturer. Få steder kan man som i denne afhandling studere ubeviste og stiltiende forudsætningers virke i en tekst. Der kan ikke i denne undersøgelses sammenhæng være tale om at analysere hele den store afhandling, men det vil være nødvendigt at analysere et af dens højdepunkter: skildringen af herredagen 1557.

For Astrid Friis indebar herredagen 1557 en revolte fra rigsrådsoppositionens side mod Oxerne og i realiteten en forfatningskrise dybere og farligere end i 1547. Ifølge hendes opfattelse var det i tiden inden herredagen lykkedes Herluf Trolle gennem sin slægtning Christoffer Huitfeldt at få vendt stemningen i rigsrådet mod Peder Oxe, og da der så på herredagen blev fremsat et udfordrende forslag til en ny lensforordning, der ville indskrænke lensmændenes indtægter betydeligt, slog rigsrådsflertallet til. Christian III måtte bøje sig for oppositionen, der fik Herluf Trolle optaget i rigsrådet og sørgede for, at Oxes svogre fik frataget deres len. Endelig opnåede rigsrådsflertallet ved at styrte rentemester Eskil Oxe, at den nye lensforordnings bestemmelser ikke blev gennemført som planlagt. ⁴⁷ Hvis den-

⁴³ A. Friis, *anf. arb.*, s. 1 f.

⁴⁴ *Sst.*, s. 7, 16 f., 102 f.

⁴⁵ A. Friis, Johan Friis, *Dansk biografisk Leksikon*, 2. udg., VII, Kbh. 1935, s. 422.

⁴⁶ A. Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 121.

⁴⁷ *Sst.*, s. 92-103.

ne tolkning var rigtig, var der ikke så meget tilbage af Christian III's kongemagt, en slutning Astrid Friis syntes villig til at drage. I virkeligheden var der tale om en uholdbar rekonstruktion af herredagen, der ikke kan stå for nærmere kritik, som følgende analyse af dens hovedpåstande vil søge at dokumentere.

Efter min opfattelse har forskningen fra og med Erik Arup ikke blot gjort antallet af Oxes fjender inden for rigsrådet for stort, men også overvurderet fjendernes styrke. Gisninger er her trådt i stedet for sikker viden. Af direkte fjender i rigsrådet havde Peder Oxe efter herredagens åbning Herluf Trolle og formentlig også, som tidligere berørt, dennes slægtninge og venner Christoffer Huitfeldt, Claus Urne og Peder Skram. Til denne kreds skal måske også føjes loveksperten Erik Krabbe, men såvel Erik Krabbe som Otte Krumpen var fraværende fra denne herredag, idet de befandt sig på en diplomatisk mission til Livland og havde været borte næsten et år.⁴⁸ Når Astrid Friis siger, at det lykkedes at vende stemningen mod Oxe inden for rigsrådet i løbet af året 1556, så er der tale om en gisning uden støtte i noget kildemateriale, og det må i virkeligheden betvivles, at en række af de ældre rigsråder skulle have været så fjendtligt stemt imod Oxe, at de ligefrem ønskede hans hoved på et fad. Om de ældre rådets holdning over for Oxe på herredagen 1557 har vi ingen viden, men en række breve i Mogens Gyldenstjernes arkiv fra forår og sommer 1558 kaster lys over personlige kontakter og forbindelser, der ikke har fået den opmærksomhed fra historikernes side, som de fortjener.

Således fremgår det af et brev, som Peder Oxe den 15. juni 1558 sendte til Mogens Gyldenstjerne, at Oxe stod på nær fod med Gyldenstjerne og havde drøftet sin situation med ham.⁴⁹ Der skal måske ikke lægges så meget i det forhold, at Oxe tiltaler den gamle rigsråd som »min synderlig gode ven«, men talende er det dog, at han beder Mogens Gyldenstjerne gå i forbøn for sig hos kongen sammen med Johan Friis, Otte Krumpen med flere af rådet. Også med Herluf Trolles broder Børge Trolle, som Peder Oxe i årenes løb havde arbejdet snævert sammen med, synes han at have stået på god fod. I et brev af 30. maj 1558 tiltaler Oxe ligeledes Børge Trolle som »sin synderlig gode ven« og han slutter brevet med venskabsytringer.⁵⁰

Dette sidste brev var foranlediget af en desværre mørklagt sag omkring nogle vigtige breve, hvori Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne, Børge Trolle, Holger Rosenkrantz og Peder Oxe selv var involveret. Vi ved ikke, hvad sagen har drejet sig om, men der må have stået betydelige interesser på spil, for da Oxe havde taget brevene med sig til Tyskland, søgte de øvrige rigsråder at få brevene tilbage, og Mogens Gyldenstjerne havde flere udsendinge til Tyskland i den anledning. Den første henvendelse til Oxe var forgæves, hvad der foranledigede en

⁴⁸ De vendte først tilbage til Danmark i slutningen af juni 1557 (jf. E. Marquard, anf. udg. I, Kbh. 1929, s. 413).

⁴⁹ Sst. I, s. 429–31.

⁵⁰ Peder Oxe til Børge Trolle, dateret Gisselfeld den 30. maj 1558. RA. Privatarkiver nr. 5504. Mogens Gyldenstjerne til Restrup. – Brevet, der er egenhændigt, er delvist publiceret af E. Marquard, anf. udg. I, s. 434 f., note 1.

interessant kommentar fra Johan Friis' side. Af et brev, som kansleren sendte til Mogens Gyldenstjerne fra Silkeborg den 2. aug. 1558 fremgår det, at han så lysere på sagen, end Mogens Gyldenstjerne gjorde, og ventede at Oxe ville udlevere de pågældende breve og knyttede dertil følgende bemærkning: »Karlen er icke saa gallen, at hand fortørner fler folck, end hand hauer fortørne. Meg tyckes got vere, ath vij töffue en føye tiid. Viil hand icke mynde sig selff, at vij tha scriffue hanom et aluoligt (!) bref tiill«. ⁵¹

For Johan Friis, der underhånden støttede Peder Oxe, drejede affæren Oxe sig altså om »fortørnelse«, en ikke uvigtig sidebemærkning fra en mand, der må antages at vide besked med sagernes sammenhæng. Men Johan Friis' ord må også tages som udtryk for, at Oxe endnu befandt sig på tålelig fod med de rigsråder, der var involveret i sagen om brevene. Der er ikke tvivl om, at Peder Oxe i 1557 havde personlige fjender i rigsrådet, men tager vi de ovenfor skildrede personlige kontakter i betragtning finder jeg ikke Astrid Friis' tese om en beslutsom majoritet imod Oxe under herredagen 1557 for sandsynliggjort.

Vi kommer dernæst til det vigtige spørgsmål om Christian III's magtposition i forhold til rigsrådet. På dette punkt var Astrid Friis' tolkning meget radikal. Hun legede med den tanke, at rigsrådet skulle have benyttet sig af »en vis traditionel ret« til at udpege nye medlemmer og brugt den til at tvinge valget af Herluf Trolle igennem. Når Oxes svogre mistede deres forleninger skyldtes det ligeledes en rigsrådsindsats. »Vi kender intet til kongens personlige holdning i disse sager«, skrev Astrid Friis. »Vi kan blot konstatere, at han har bøjet sig for Peder Oxes modstandere. Men om noget brud mellem kongen og Peder og Eskil Oxe var der på dette tidspunkt ikke tale«. ⁵² Men netop denne sidste forudsætning holder ikke stik, det var efter alt at dømme kommet til noget nær et brud mellem Christian III og Peder Oxe på dette tidspunkt, en konstatering, der også må få følger for Astrid Friis' påstand om, at Christian III skulle have ladet to af sine væsentligste magtmidler, udnævnelsen af rigsråder og lensmænd, gå fra sig.

Hvad angår Hans Barnekows afståelse af Roskildegård til Herluf Trolle kan vi alene konstatere den fuldbyrdede kendsgerning, men for Oxes to andre svogres vedkommende stiller det sig kildemæssigt anderledes. Fra den store ombytning og udskiftning af lensmænd, der fandt sted i slutningen af maj 1557 findes der bevaret en liste med spørgsmål som førstesekretæren i Danske Kancelli Korfitz Ulfeldt udarbejdede til brug ved den endelige resolution i forleningsspørgsmålet. ⁵³ Listen vedrører 14 af de nye lensbreve, der er blevet udstedt i dagene 18.—22. maj 1557, ⁵⁴ og stiller en række spørgsmål vedrørende udfærdigelsen af de nye lensbreve, bl. a. om de nye lensmænd skulle overtage lenene på forgængernes vilkår, og om hvor mange heste, de nye lensmænd skulle stille med. For at give et indtryk af spørgsmålenes karakter følger der her nogle relevante eksempler:

⁵¹ E. Marquard, anf. udg. I, s. 448 f. Johan Friis rådede i samme brev Mogens Gyldenstjerne til at holde sagen om brevene »meget hemmelig«.

⁵² A. Friis, anf. arb., s. 97.

⁵³ RA. Danske Kanc. B 44. Indlæg til Registre. Før 1557 18/5.

⁵⁴ Jf. Kanc. Brevb. 18.—22. maj 1557.

»Item om Lauge Trudssøn schal strag annamme Vordingborg oc thet haffue ephther thend beskeed Jyrge Brae thett haffuer«.

»Item Jacob Skiel Korsør ephther thend beskeed som Christoffer Huitfeldt ther paahaffuer«.

»Huad beskeed her Peder Skram schall haffue Halmstad herrett«.

Svarene på de enkelte spørgsmål er påført listen gennem en afkrydsning og ved marginaltilføjelser, hovedpunkterne i lensbrevet til Peder Skram findes dog dikteret på et særligt stykke papir. Hvad viser denne liste med spørgsmål? Den viser, at man i Danske Kancelli på affattelsestidspunktet havde kendskab til, hvem der skulle besætte lensmandsposterne i de pågældende len; listen forudsætter således en tidligere afgørelse. Endelig viser den, at Jørgen Brahes og Otte Ruds afståelse af len indgik som led i den store rokade; ganske vist nævnes Otte Rud ikke direkte, men det ses, at hans efterfølger som lensmand på Gotland Christoffer Huitfeldt blev frigjort fra Korsør len, således at Otte Ruds afgang allerede må have været bestemt på dette tidspunkt.⁵⁵

Spørgsmålet er nu, hvem der besvarede de spørgsmål, som Korfitz Ulfeldt stillede? Skal vi med Astrid Friis tro, at en fløj af rigsrådet havde afgjort lensmandskifterne og nu også skulle afgøre disse detaljer vedrørende lensbrevene. Jeg finder tanken usandsynlig, dels på grund af den ovenfor anførte beskrivelse af herredagens forhistorie, dels fordi Christian III ved andre lejligheder, selv over for rigsråder, tilkendegav, at i lenssager bestemte han.⁵⁶ Jeg finder derfor ikke Astrid Friis' forudsætning om, at en fløj af rigsrådet skulle have tiltaget sig kongelige beføjelser for bevist eller sandsynliggjort og ser i den liste med spørgsmål, som førstesekretæren nedfældede, et indicium på, at lensbrevene blev til efter den traditionelle kancellimæssige procedure, der var bygget op omkring den kongelige resolution i alle vigtige enkeltspørgsmål.

Endelig må vi tage stilling til Astrid Friis' tolkning af rentemester Eskil Oxes fald. Her videreførte og begrundede Astrid Friis Arups tolkning, at rentemesteren faldt som offer for en aktion fra rigsrådsoppositionens side.⁵⁷ De konservative rigsråder skulle have været utilfredse med den nye lensforordning af 2. juni 1557 og da navnlig med dennes mest provokerende bestemmelse: at lensmændene skulle rammes på deres pengepung, således at de fremover kun skulle oppebære $\frac{1}{10}$

⁵⁵ Først efter herredagens afslutning fik Christoffer Huitfeldt lensbrev på Visborg len. Forleningsbrevet er dateret 16. juni 1557 (Kr. Erslev, *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede*, Kjbh. 1879, s. 14). – Det forhold at Peder Oxes svogre 1557 måtte afgive len må ikke overdramatiseres. Hans Barnekow og Jørgen Brahe havde stadig forlener i behold og var næppe i unåde, allerede i efteråret 1557 brugte Christian III Barnekow i et officielt hverv (jf. RA. Rentemesterregnskabet 1557–58, fol. 98). Derimod fik Otte Rud først efter kongens død et hovedlen igen, 1559 blev han forlenet med Odensegård. Tolkningen af Otte Ruds karriere kompliceres yderligere af den kendsgerning, at han i et brev af 19. dec. 1555 indtrængende havde anmodet Christian III om at måtte slippe bort fra Gotland og begrundet sin anmodning med helbredshensyn. Fortsat ophold på øen ville forårsage hans og hans hustrus død, skrev han (RA. Danske Kanc. B 44).

⁵⁶ Kanc. Brevb. 9. jan. 1551, 27. feb. 1556.

⁵⁷ E. Arup, *anf. arb.* II, Kbh. 1932, s. 555 f.

af lenenes uvisse indtægter, hvor de sædvanligvis havde haft halvdelen eller $\frac{1}{3}$. Bestemmelsen ville indebære en følelig indtægtsnedgang for de fleste lensmænd.

Astrid Friis gjorde den iagttagelse, at den nye lensforordnings bestemmelser allerede var optaget i de lensbreve, der er dateret fra 22. maj 1557, men at bestemmelsen om indskrænkningen af de uvisse indtægter kun havde fået virkning for to lensmænds vedkommende, nemlig lensmændene på Riberhus og det sammenlagte len Århusgård—Kalø, i alle de øvrige tilfælde holdt man sig til den gamle praksis. Der var således en diskrepans mellem lensforordningens ord og den praksis, man fulgte, og denne diskrepans forklarede Astrid Friis ved at postulere en indgriben fra de konservative rådets side. Ved at trænge Eskil Oxe ud i mørket skulle rigsrådsoppositionen have opnået sikkerhed for, at en reduktion af lensmændenes andel af de uvisse indtægter ikke blev tvunget igennem.⁵⁸

Astrid Friis' tolkning af omstændighederne omkring Eskil Oxes fald hvilede på en uacceptabel høj vurdering af rentemestrenes muligheder for at præge lenspolitikken, men uheldigere var, at hele tolkningen af den pågældende bestemmelse i lensforordningen af 2. juni 1557 byggede på en fejllæsning. Så vidt jeg kan se vedrørte bestemmelsen om de uvisse indtægter ikke lensmændenes andel af samme, men alene deres fogeders part, og har næppe kunnet ophidse lensmændene synderligt. For at vise dette vil det være nødvendigt at se på lensforordningens tekst og de forarbejder til samme, der er bevaret.

Vi er så heldigt stillede, at det i en vis udstrækning er muligt at følge tilblivelsen af lensforordningen af 2. juni 1557, idet der er bevaret udkast fra de forskellige stadier i forordningens tilblivelse.⁵⁹ Den er oprindeligt blevet konciperet af førstesekretær Korfitz Ulfeldt. Efter konciperingen er der blevet gjort en renskrift af det første udkast, og på denne renskrift ses en række tilføjelser i margenen skrevet med en fin lille skrift, vistnok sekretær Hans Skovgårds hånd. Den første af tilføjelserne er sat ud for forslaget om fogeders ed og lyder: »Nota. Raa-dens mening herom, att berette Kon. Mtt«. Netop denne randbemærkning er vigtig, fordi den viser, at udkastet til lensforordningen har været tilstillet rigs-rådet til udtalelse. Antallet af sekretærens kommentarer er ikke stort og viser, at rigsrådet i det store og hele har accepteret lensforordningens bestemmelser. Arups påstand, at lensforordningens bestemmelser ikke var »billiget eller vedtaget« af rigsrådet bliver herigennem irrelevant.

Men tilbage til bestemmelsen om de uvisse indtægter. I det afsnit af lensforordningen, der er viet fogeders og skrivers misbrug af sagefald, hedder det afslutningsvis: »Ther som the (d.v.s. fogeder og skrivere) skulle haffwe nogenn fordeell (d.v.s. indtægt af sagefald), tha schal thett ver sønderlig opneffnnd huad then-nom bør att haffue, och huad thennom tillades att bekomme, efftherthij vdj nogne besynnderlige leenn, fogetther, schriffuer och skouffogeder, aff gammbell seduane er nogett tillagd aff wor vndersotte att bekomme, och huad slig besøn-derlig rennthe er, somm fogetther, schriffuer och lennsmendtztiennner vppeber,

⁵⁸ A. Friis, *anf. arb.*, s. 102 f.

⁵⁹ De findes i RA. Danske Kanc. B 23. Koncepter til »Adskillige Registre«. — Lensforordningen er trykt i N. Krag og S. Stephanius, *Kong Christian den Tredie ... Hans Historie*, II, Kjbh. 1778, s. 261–65.

skall paa klar Registher indkomme, naar lennsmandenn skall giør siit regenskab aff sitt leen«. ⁶⁰ Sandsynligvis har rigsrådet fundet denne bestemmelse for kortfattet og upræcis, for Hans Skovgård har gjort en tilføjelse, der var tænkt at skulle sættes umiddelbart efter den ovenfor citerede passus: »Nota. Ingen riidefogitt skal beswere bønderne ydermer, end huar herskabet fanger x daler ther skal fogden fange 1. daler, och ehure stor sagen er, da skall fogden icke haffue offur iiii daler. Dog paa Kon. Mts. regenskaffs hus, beholder lensmanden thend thiiende penthe effther gamel sedwane, oc hand forliige sig selff mett fogden«.

Denne formulering er imidlertid ikke blevet accepteret på højere sted, velsagtens fordi den ikke klart nok gav udtryk for kongens magtstilling, og i stedet møder vi da i den retsgyldige version følgende slutord på bestemmelsen: »Och naar Oss tilkommer nogett sagefald oc gaardfestning, tha huor Oss tilkommer x daler, skall wor lennsmand mue tage enn daler, och huor høggt sagefald och gaardfestning seg reyge kannnd, tha skall wor lennsmand icke tage offuer fire daler tiill sinn annpartt«. ⁶¹

For Erik Arup og Astrid Friis sigtede disse sidste ord på lensmanden og indbar en kraftig beskæring af hans indtægter af lenet. Rent umiddelbart synes den anførte passus også at tage sigte på lensmandens indtægtsforhold. Når det alligevel må konkluderes, at denne tolkning ikke holder stik, og at den skyldes en fejlagtig læsning af en ikke utvetydig tekst, så skyldes det følgende hensyn: Man kan vanskeligt forestille sig, at en for lensmændenes forhold revolutionerende bestemmelse blev indsat som slutning på en paragraf, der tog sigte på at begrænse fogedernes underslæb. Hertil kommer, at vel blev lensforordningens bestemmelser optaget i de lensbreve, der er dateret 22. maj 1557, men kun i form af korte referater, der ikke indeholdt de i den seneste tilføjelse indførte begrænsninger med hensyn til indtægten af sagefald og indfæstning. ⁶² Afgørende er det, at den bestemmelse, der har relevans for lensmændenes indtægter af sagefald kommer lidt længere fremme i lensforordningen. Den lyder i sin helhed: »Huad sagefald, indfæstning, eller andenn uweise rennthe, ther falder vdi wore leenn, enthenn thee, som er paa regenskab eller affgiftt, tha skulle wore lennsmend oc fogeder ingenn besynnderlig giftt, skennck eller nogenn fordeell vdi nogre mode vppebere aff vore vndersotte, som thennom kannnd komme tiill besthe, vdenn thett allt att inndscriffues vdi wortt regenskab. Och sidenn att komme Oss tiill beste effther vort forleninngsbreffs liudelsse«. ⁶³ For lensmændene gjaldt der altså den bestemmelse, at alle uvisse indtægter skulle indskrives i lensregnskabet, og at kronen derefter

⁶⁰ Ordlyden er hentet fra et beseglet og retsgyldigt eksemplar af lensforordningen, der på dette punkt ikke afviger fra forarbejdernes tekst. RA. Danske Kanc. B 46. Diverse. D. III, nr. 160 c.

⁶¹ Sst.

⁶² Det udførligste referat af denne bestemmelse findes i lensbrevet for Niels Ulfstand af 22. maj 1557. Det afsluttes med følgende ord: »Medenn for^{ne} lensmanntz thiennere, skulle haffue thieris beskiedenn lønn och ther mett lade thenom nøge. Ther som thenom tilladis att bekomme nogenn besynnderlig rennte, thaa skall thenn rennte paa clare register innkome, naar for^{ne} Niels Wllffstanndt giør oss syt regennskaff . . .« RA. Danske Kanc. B 19. Registre over alle Lande nr. 6, fol. 263 v.

⁶³ Jf. note 60.

skulle have så stor en del af de uvisse indtægter, som der tilkom den efter det enkelte lensbrevs ordlyd. Med denne formulering var der også fremover plads for differencer lensbrevene imellem hvad angik fordelingen af de uvisse indtægter.

Med de ovenanførte tolkninger falder meget af den politiske spænding omkring herredagen 1557 bort. Det er ikke dokumenteret, at Christian III skulle være blevet bremset i et forsøg på at beskære lensmændenes indtægter, lige så lidt som det er blevet bevist, at en fløj af rigsrådet skulle have påtvunget kongen sin vilje i spørgsmålet om Peder Oxes svogre og ved Herluf Trolles optagelse i rigsrådet. Herredagen 1557 kan godt have været dramatisk, men den har ikke indebåret den krise for kongemagten, som Astrid Friis postulerede. Tværtimod kunne man sige, at kongemagten havde understreget sin ledende position i samfundet ved at have indledt og med kancelliets hjælp gennemført et omfattende lovgivningsarbejde, der skulle blive afsluttet med Kolding-recessen 1558. — At etablere en sammenhæng mellem lovgivningsarbejdet og Eskil Oxes fald er ikke muligt. Rentemesterens fald må ses i forbindelse med Peder Oxes unåde og som et led i en udrensning, der primært sigtede på at ramme rigsråden.

Afslutningsvis må jeg bemærke, at Astrid Friis' rekonstruktion af tildragelserne på herredagen i april–maj 1557 efter min opfattelse var misvisende og ikke kan bære de vidtgående konklusioner, hun drog af den, med hensyn til styrkeforholdet mellem kongemagt og adel. Desværre var denne måde at rekonstruere på ingen undtagelse i afhandlingen om »Rigsraadet og statsfinanserne«. På flere andre steder, hvor Astrid Friis søgte at komme på sporet af konfliktstof og modsætninger inden for det herskende lag i Danmark, resulterede det i forcerede konstruktioner. Det gælder også beskrivelsen af tildragelserne i 1547, der kort må omtales. Skurken i stykket er ved denne lejlighed statsholderen i København Eske Bille, hvis indstilling til lensreformen og hele forhold til Christian III og Johan Friis skildres på grundlag af nogle få udvalgte kildesteder, der tolkes i værste mening.⁶⁴

På hvor spinkelt et grundlag, der rekonstrueres, fremgår ikke mindst af skildringen af rigsrådsmøderne i sommeren 1547. Uden kildemæssigt belæg og alene ved hjælp af tre gisninger opbygges billedet af en spændt situation mellem konge og rigsråd, under hvilken rigsrådet skulle have givet luft for sin utilfredshed med den førte lenspolitik. Som en afbødende foranstaltning skulle Christian III og Johan Friis have set sig nødsaget til at udnævne Eske Bille til rigshofmester.⁶⁵ Men jeg kan ikke se nogen grund til at antage, at Christian III skulle have ladet sig presse til at vælge en mand til rigshofmester, som ikke passede ind i hans kram, og finder det rimeligere at se udnævnelsen i sammenhæng med det nære og tillidsfulde samarbejde, der var mellem Christian III og Eske Bille under disse års politiske pres fra Tyskland. Dette samarbejde kan følges gennem et stort antal bevarede breve i Eske Billes privatarkiv.⁶⁶

Når Astrid Friis indlod sig på en så vidtgående tolkning af situationen i 1547,

⁶⁴ A. Friis, *anf. arb.*, s. 10–13, 22, 37 f.

⁶⁵ *Sst.*, s. 15.

⁶⁶ RA. Privatarkiver nr. 5147. Eske Bille til Svanholm. — Eksempelvis fik Eske Bille 13. juli 1546 tilladelse til at måtte bryde breve til kongen med undtagelse af dem, der stod »til kongens egen hånd« på.

så skyldes det antagelig, at hun betragtede den i lyset af begivenhederne under herredagen 1557. Således gøres, uden overbevisende bevisførelse, Joachim Becks afgang som rentemester sidst på året 1547 til en følge af en aktion fra den konservative del af rigsrådet, i lighed med tolkningen af Eskil Oxes afgang 10 år senere. Vi har ingen sikker viden om Joachim Becks afsked i 1547, men det står klart, at den først fandt sted efter herredagens afslutning, og mest rimeligt er det vel at sætte den i forbindelse med den undersøgelse, der var sat i gang mod rentemesteren, for embedsmisbrug.⁶⁷ Astrid Friis' tese, at en konservativ fløj af rigsrådet skulle have kunnet mobilisere så megen styrke, at den kunne gennemtvinge to rentemesterskifter i 1547 og 1557, er ikke bevist eller sandsynliggjort.

4. Rådgiverens fald

Skal vi sætte Peder Oxes fald i relief kan det være formålstjenligt at se på hans position forud for hans fald. En vigtig kilde er på dette punkt rentemesterregnskaberne fra 1556. I disse regnskaber vil man side efter side finde Peder Oxes navn i forbindelse med afgivelser af ordrer til rentemesteren om udbetaling af større eller mindre beløb. I alt vil man finde Oxes navn ca. 60 gange i regnskaberne, og datoerne viser, at han har befundet sig ved hoffet gennem næsten hele året 1556.⁶⁸ Stiller vi dernæst spørgsmålet, hvad disse ordrer vidner om, så må svaret blive, at de i første række vidner om ordregiverens personlige tilstedeværelse ved hoffet. Man må gøre sig klart, at en række andre personer også gav lignende ordrer til rentemesteren i forbindelse med ekstraordinære udbetalinger, til eksempel kan nævnes ordrer fra tugtemester Caspar Mule, fra sekretær Otte Brockenhuus, ja selv Johanne Fadeburskvinde har givet en befaling.⁶⁹ Det største samlede antal af disse ordrer i de bevarede rentemesterregnskaber skyldes imidlertid Christian III's betroede sekretær Anthonius Hanisch,⁷⁰ hvad der også viser hvilken beslutningsmekanisme, vi står overfor: efter alt at dømme er der tale om videregivelse af en kongelig ordre eller tilladelse. Ordrene eller befalingerne til rentemesteren må ikke i sig selv tolkes som vidnesbyrd om en særlig magtposition, men de er udtryk for, at den pågældende person har forhandlet med kongen eller haft foretræde for kongen i et anliggende, i Oxes tilfælde viser ordrenes indhold også noget om ordregiverens virkefelt; de fleste af Oxes befalinger til rentemesteren vedrører landsknægtene og budtjenesten på Københavns slot. Taget som helhed viser Oxes befalinger til rentemesteren, at Oxe har stået i et meget nært samarbejde med kongen gennem det meste af året 1556.

I 1557 skifter dette billede. Eskil Oxes regnskab frem til hans afsked omkring 20. juni 1557 er ikke bevaret, og vi har således ingen muligheder for at se, hvor hyppigt Peder Oxe har befundet sig ved hoffet i årets første måneder, men i Joachim Becks regnskab, der dækker anden halvdel af året 1557 kan forandringen i Oxes position iagttages. Vi møder i dette regnskab kun 6 befalinger fra Oxes side; de hidrører fra tiden 25. aug. til 28. sept. 1557 og kan i næsten alle

⁶⁷ Materialet vedrørende denne sag er fremdraget af Astrid Friis, *anf. arb.*, s. 18 f.

⁶⁸ RA. Rentemesterregnskabet 1556, fol. 57, 59, 59v og *passim*.

⁶⁹ Sst., fol. 98, 111, 150v.

⁷⁰ Sst., eksempelvis fol. 94, 95, 96.

tilfælde sættes i forbindelse med det sachsiske kurfyrstepars besøg i Danmark. Et sidste isoleret tilfælde møder vi under datoen 31. jan. 1558.⁷¹ Regnskabernes relative tavshed er et af flere vidnesbyrd om, at den før så yndede rådgiver var på vej ud, selv om han endnu fik tildelt repræsentative opgaver. I sept. medvirkede han ved modtagelsen af kurfyrsteparret, og i okt. blev han sendt til Mecklenburg for at stå fadder på kongens vegne ved en fyrstelig barnedåb. Efter besøget i Mecklenburg vendte han ikke tilbage til hoffet, men sendte en skriftlig relation og undskyldte sig med, at han ikke var vel tilpas. Var han syg, eller havde nogen adviseret ham om, at det var bedst at holde sig borte fra hoffet?

Tilbage stod nu kun en række ydmygelser.⁷² I jan. 1558 blev Oxe tvunget til at mageskifte Favrholm med Tølløse, under forhandlingerne ville Christian III ikke se Peder Oxe og lod Herluf Trolle og Joachim Beck varetage kronens interesser. I feb. udtrådte Oxe så »efter min egen mangfoldig begæring« af rigsrådet og afstod sine forleninger. Hans len blev overtaget af Claus Huitfeldt, men nogen endelig kvittering for sin regnskabsførelse fik Oxe ikke. Der blev nu indsamlet materiale imod ham, og han blev i juni tilsagt at stå til ansvar for sin embedsførelse på herredagen. Uden tvivl frygtede han på dette tidspunkt at risikere både ejendomme og frihed og tog sine forholdsregler. Skal vi tro et brev i Eskil Oxes arkiv anmodede Peder Oxe om et lejde hos Christian III.⁷³ Det har han ikke fået, og flugt har været den naturlige udvej.

Det vil af ovenstående fremgå, at jeg i modsætning til den nyere forskning vil være tilbøjelig til at tildele Peder Oxes personlige fjender inden for adelen en ret begrænset rolle i det hele forløb. Oxes fjender kunne bagtale ham og udsprede skandskrifter mod ham, men det var først, da han udfordrede kongehuset, at hans position kom i fare. At rigsrådet eller en stærk fløj inden for dette skulle have spillet en aktiv rolle ved Oxernes fald er ikke dokumenteret, og Astrid Friis' rekonstruktion af magtspeilet under herredagen 1557 må afvises. I stedet er det blevet påpeget, at Peder Oxe havde både støtter og personlige kontakter blandt de ledende i rigsrådet helt frem til sin flugt fra Danmark, over for en vred konge hjalp der dog ingen fortalere. Oxernes fald var et personligt nederlag for Johan Friis, der havde hjulpet brødrene frem, men selv Oxes modstandere kan tænkes at have haft betænkeligheder ved den skæbne, der vederfaredes et fremtrædende medlem af rigsrådet, rigsrådet som helhed mistede prestige ved affæren.

Oxes fald var forårsaget af hans konflikt med kongehuset. Oxe synes at have lagt sig ud på forskellig vis med både Christian III, dronning Dorothea og tronfølgeren hertug Frederik. Som set både før og siden synes et nært personligt forhold at være slået over i åbent fjendskab. Hvad kongen angik, synes konflikten at være kommet til udbrud i forbindelse med det ulyksalige mageskifte med

⁷¹ RA. Rentemesterregnskabet 1557-58, fol. 75v, 96, 103v, 111v, 125v, 184.

⁷² For detaljer se P. Colding, *anf. arb.*, s. 20 ff.

⁷³ Jf. en påskrift på den kopi af Peder Oxes brev til Christian III af 12. juni 1558, som findes i Eskil Oxes arkiv. Påskriften lyder: »Copie aff thet første breff Peder Oxe schreff Kon. Matt. thiill ther handt bleff steffndt och skulle haffue møtth wdj Nyborg, och bleff samme breff leffreritt Kon. Matt. förr endt dommet giick, och lodt Peder Oxe samme tiidt begiere leyde«. RA. Privatarkiver nr. 1471. Eskil Oxe til Løgismose.

Bråbygårdene, medens vi ingen viden har om baggrunden for og udslagene af modsætningsforholdet til dronningen og tronfølgeren. Sagen mod Oxe blev på det retslige plan ført som en sag om embedsforsømmelse og korrupsion. Disse anklager skal ikke bagatelliseres. Men bag anklagerne mod Oxes embedsførelse lå det personlige modsætningsforhold til kongehusets medlemmer, og det var den truende mulighed af en anklage for majestætsforbrydelse, der betingede Peder Oxes ydmyge optræden efter nytår 1558 og forårsagede hans flugt.

Tillæg: *Peder Oxes »skriftemål«*

Udgivet efter ms. i Kungliga biblioteket, Stockholm, Handskriftsavdelningen K 57.

End thet nogin thiid y thenne konings ware	
Som y faa ath høre obinbare	
Ieg thog meg myn bestilling saa møgid ner	
Och beliffuith och beklagith enn och huer	
Besyndirliig thy ieg wist ther war koningin throff thienir	5
Ieg gjorde thet saa ath herre bleff dieris wuen[ir] ^a	
Alth thet ieg kunde høre och spørre	
Thet forde ieg y mynn herris øre	
I thet stöcky foor ieg med thanth	
Huadt ieg sagde war mier løgin indt sandt	10
Menn thet war meg fuld stuor enn bade	
Thenn stund ieg motthe med kongin raade	
Saa løg ieg stuor løgin for hanom	
Ieg frøcthir ieg faar ther for stor skam	
For sadan mandom bleff ieg ansømth	15
Och thet war icke alth wdin sk[r]ømpth	
Ieg bleff opdragin offuir alle y thet rige	
Ieg maa for edir sangingin sige	
Och huad ieg sagde och wille haffue giorth	
Thet gick alth samen med enn hast ferth	20
Enthin thet war reth hellir ickj	
Thaa thord ther ingin sige imod mith thøcke	
Och stod meg daa nogin imod	
Thaa bestillid ieg saa ath herren bleff hanom ickj guodt	
Kiere herre ^b ieg will ochsaa forsandin sige	25
Huor ieg haffuir meg widir skickith y thet riige	
Nu ieg fornem ieg hagde stuor magth	
Saa gjorde ieg strax ith forbo[n]d och pacht	
Med suogir mange och flere med	
Ieg sigir ethir for wisseliigin thet	30

^a »uvenner«.

^b »Lieber Herr« var den af Luther, i hans lille katekismus, anbefalede tiltaleform ved det protestantiske skriftemål.

Pedir Oxe

Kiere herre ieg thackir ethir for edirs lerdom och absolution
 ieg haffuir ickj gaffuin th[er] aff for enn sponn
 For ieg ... thir meg ickj ath for .. dre
 Fangir ieg macht igien ieg bliffuir ... lengir och were

170

*Zusammenfassung:**Studien zum Sturz**Peder Oxes 1557–58*

Auf dem Reichstag in Kopenhagen April–Mai 1557 begann eine Auseinandersetzung mit einer Adelsfraktion, deren Leiter das bedeutende Mitglied des Reichsrats Peder Oxe war. Die Auseinandersetzung bewirkte eine Ausreinigung unter den Freunden und Verwandten von Oxe und erreichte ihren Höhepunkt im Frühjahr 1558, als man Peder Oxe selber des Amtsmissbrauchs beschuldigte. Oxe wagte nicht sich der Anklage gegenüber zu verantworten, und im Juni 1558 floh er aus Dänemark und liess sich in Lothringen nieder. Erst beinahe 8 Jahre später war es ihm möglich nach Dänemark zurückzukehren.

Die Historiker haben verschiedene Darlegungen derjenigen Ereignisse, welche in Oxes Ungnade und Flucht resultierten, gegeben. In der älteren Historiographie fand man die Erklärung in den persönlichen Eigenschaften des Adelsmannes, nämlich seine vermutete Hochmut und Begehrlichkeit, während man in einer neueren Historiographie seinen Fall als eine Folge der Gegensätze innerhalb des dänischen Hochadels deutete. Dieser Deutung zufolge existierten innerhalb des Reichsrates divergierende Ansichten über die Formung der Staatsmacht, und ein Kreis konservativer Reichsräte sollte dem Kreis von Peder Oxe gegenüber sich abneigend verhalten haben, weil dieser versuchte die Staatsmacht zu stärken durch eine für die Lehnsmänner weniger vorteilhafte Lehnspolitik. Somit Erik Arup und namentlich Astrid Friis.

Wenn diese Frage wiederum zum Gegenstand einer Untersuchung gemacht wird, so geschieht dieses mit Ausgangspunkt in der Veröffentlichung einer neuen Quelle zu der Geschichte von Peder Oxe. Es handelt sich um eine Schmähschrift gegen Peder Oxe, die sich in »Kungliga biblioteket« in Stockholm befindet. Die Schmähschrift lässt sich zu 1557 datieren und gibt vor eine Beichte wiederzugeben, in welcher Oxe seine vielen Sünden bekennt. Die Schrift ist anonym, stammt jedoch möglicherweise aus dem Kreis von Herluf Trolle, Peder Oxes Hauptgegner innerhalb des dänischen Adels. Die Schrift gibt eine Reihe von bisher unbekannten Auskünften über Peder Oxes Leben.

In der Untersuchung wurden verschiedene Anschuldigungen der Schmähschrift analysiert, und es zeigte sich, dass der Verfasser über Oxes verschiedene Übertretungen und den Hintergrund seines Falls bestens unterrichtet war. Ein Hauptresultat der Analyse muss sein, dass Oxes Fall seinem Konflikt mit der königlichen Familie zuzuschreiben ist, und nicht aus seinem Widerspruchsverhältnis zu verschiedenen Adelspersonen zu erklären ist. In Fortsetzung hiervon wurde gegen die bekannte Rekonstruktion des Reichstags 1557 Kritik erhoben, wie Astrid Friis 1942 publizierte, und gegen die Voraussetzungen für die Machtstruktur in Dänemark, worauf ihre Untersuchung basiert war.

Bråbygårdene, medens vi ingen viden har om baggrunden for og udslagene af modsætningsforholdet til dronningen og tronfølgeren. Sagen mod Oxe blev på det retslige plan ført som en sag om embedsforsømmelse og korrupsion. Disse anklager skal ikke bagatelliseres. Men bag anklagerne mod Oxes embedsførelse lå det personlige modsætningsforhold til kongehusets medlemmer, og det var den truende mulighed af en anklage for majestætsforbrydelse, der betingede Peder Oxes ydmyge optræden efter nytår 1558 og forårsagede hans flugt.

Tillæg: *Peder Oxes »skriftemål«*

Udgivet efter ms. i Kungliga biblioteket, Stockholm, Handskriftsavdelningen K 57.

End thet nogin thiid y thenne konings ware	
Som y faa ath høre obinbare	
Ieg thog meg myn bestilling saa møgid ner	
Och beliffuith och beklagith enn och huer	
Besyndirliig thy ieg wist ther war koningin throff thienir	5
Ieg giorde thet saa ath herre bleff dieris wuen[ir] ^a	
Alth thet ieg kunde høre och spøre	
Thet förde ieg y mynn herris øre	
I thet stöcky foor ieg med thanth	
Huadt ieg sagde war mier løgin indt sandt	10
Menn thet war meg fuld stuor enn bade	
Thenn stund ieg motthe med kongin raade	
Saa løg ieg stuor løgin for hanom	
Ieg frøcthir ieg faar ther for stor skam	
For sadan mandom bleff ieg ansømth	15
Och thet war icke alth wdin sk[r]ømpth	
Ieg bleff opdragin offuir alle y thet rige	
Ieg maa for edir sangingin sige	
Och huad ieg sagde och wille haffue giorth	
Thet gick alth samen med enn hast ferth	20
Enthin thet war reth hellir ickj	
Thaa thord ther ingin sige imod mith thøcke	
Och stod meg daa nogin imod	
Thaa bestillid ieg saa ath herren bleff hanom ickj guodt	
Kiere herre ^b ieg will ochsaa forsandin sige	25
Huor ieg haffuir meg widir skickith y thet riige	
Nu ieg fornem ieg hagde stuor magth	
Saa giorde ieg strax ith forbo[n]d och pacht	
Med suogir mange och flere med	
Ieg sigir ethir for wisseliigin thet	30

^a »uvenner«.

^b »Lieber Herr« var den af Luther, i hans lille katekismus, anbefalede tiltaleform ved det protestantiske skriftemål.

Disligeste med landzdomere och saadan flere
 Ieg frœthir wy faa aldriig marckin miere
 Dith giorde ieg for denne orsag
 Ath *thet* schulle komme meg wel y lag
 Nar ieg nogin thrette haffde tiill landzting 35
 Thaa lod ieg strax ride om kring
 Thiill dem som meg haffde suorith enn edt
 Thj strax med meg tiill thingid redt
 Och hulpe meg saa mynn sag gick well
 Ieg giorde dem ingin *thet* samme skeell 40
 Enthenn thy thretthe paa marck hellir skoff
 Daa hialp ieg *denom*, forudin reth och loff ||
 Som endnu denne dag kiendir paa
 Thj meg thacke ere fuld faa
 Herloff Throlle meg ickj dierth thacke maa 45
 Ieg med hanom marckeskell rebde saa
 Ieg søgthe meg offuir nogin lundt
 Før ieg y Danmarck ridemend fange kund
 Brockinhuuss och Schenckill fick ieg aff Fyin
 Thill dydt war dy werd ickj en groin^c 50
 Saa fick ieg enn aff Schone
 Hand haffuir fuld wnd enn wane
 Mogins Falstir fick ieg aff Lolland
 Hand hialp meg ochsaa ath gior wschell huar hand kand
 Saadann ridemend aff dobilth bistandt 55
 Haffuir ieg ladith hinthe aff fremede landt
 Wdy denne thretthe hialp dy meg saa well
 Och gior Herloff Throlde stuor wschell
Thet er well saa gangid gode mend flere
 Dog will ieg paa denne tiid regne op lith miere 60
 Huor mith guodz laa med andin y bøy
 Daa giorde ieg med *denom* en thrette aff ny
 Med alle dem som mynn naboir war
 Thell denne handill war ieg well suar
 War thaa nogid aff mith goudz y thenn bøy tiill wisse 65
 Dog giorde ieg saa *thet* bleff *thet* beste
 Før lod ieg ickj aff ath thrette
 End ieg fick mith godz well retthe
 Paa *thet* sist bleff adelin meg saa schøy
 Thj thord ickj haffue med meg godz y by 70
 Saa threngdis dy thiill meg dith ath selge
 Och der med fick ieg dith ringir ind dith kund gielde
 Ieg schiffthe med Wordingborg och Scheldenis^d om guodz
 Som laa mynn gordt nogid ner huos
 Denn thiid dithe mage schiffthe war giord 75

^c Jf. rimet i Den danske Rimkrønike vers 431–32: »Sithen bleff ieg slaffuen i hil i fyen, myn guddom halp mey ey eth gryne« (Den danske Rimkrønike I, udg. af H. Toldberg. Kbh. 1961, s. 17).

^d »Skjoldenæs«.

Strax fick kongin <i>thet</i> sporth	
Ath hand hagde ickj fangid skell for sith	
Hans nade fornam ath hand hagde alth forleth	
Menn hand bad meg drage hiem och gjør seg skeell	
Och sagde saa tiill meg far well	80
Du skalth ickj miere y denne dag	
Meg saa skamelig bedrag	
Menn kand ieg komme med deg y laffue	
For du will meg saa bedraffue	
Thaa skall ieg loffue theg wisseligin <i>thet</i>	85
Och thinne forbunthe wennir medt	
Ath ieg skall saa gribe tiill edir haar	
Om gud will wnde meg ath leffue ith aar	
Saa schulde y alle bethalle med enn thiidt	
Der tiill maa y sla edirs liidt	90
Kiere herre sadann ord er meg tiill sagt y disse dage	
Ieg haffuir endnu mer for ethir ath klage	
Dronningin haffuir ieg och forthornith sore	
Gud gaffue hun myn wenn ware	
Dith bleff meg tiill myn stuore schade	95
Ath ieg meg med hinde y thretthe lagde	
Ieg besindir meg nu ieg giorde hinde wschell	
Ther for gor <i>thet</i> meg nu ickj well	
Ieg fick och mod dronningin saa slemmeligin y sinde	
For hindis herre beløff ieg hinde	100
Disligist giord ieg ath koningin hinde ickj skulle thro	
Thiill denn mynste penning hand hagde y sin boo	
Och ieg lög hinde ther tiill slemme lög in paa	
Som y med thidin schuld ath høre faa	
Ieg thenckth ickj der paa ath hun hialp meg fram	105
Ath ieg saa høgth y kongins gunst kam	
Hun raadt meg altiit ath gjøre reth och fröchte gud wor herre	
Huilckid ieg ickj giorde dis were	
<i>Thet</i> haffuir gud lønth meg saa fore	
Ath ieg haffuir nu stuor hierthe sorge	110
Kiere herre y spørge meg ath om Nyboriig sloth	
Om dith war for Danmarcks rige goth	
Ath hand schuld <i>thet</i> andirledis lade feste	
Och lade ther Franz Brokinhuussis beste ^e	
For hand war meg altiit y myn sag guod	115
Och thienthe meg buo tiill hest och fuodt	
Och huar hand kund giø meg nogin bade	
Hand forsømth seg ickj y nogin made	
Menn hand war meg y mynn sag mögid bedre	
End hand war kongin sin egin herre	120
Flere raadt haffuir ieg raadt kongin saa	
Med thiidin schall hand <i>thet</i> atth wide faa	

^e Meningen er ikke helt klar i dette vers. Der synes at mangle et ord.

Kiere herre ieg ethir forsandind sige Ath ieg haffuir schilth jomfruir wid arffue och eye Som dy haffde hath y mange aar	125
Denn sag hun meg tiill hierthid gaar Fordy dy ønskir meg mange sorgefuld dag Och ther effther fangir ieg mögin wnd thalle paa myn bag Slig lønn som schyldt som gamill erfeed ^f Haffuir ieg nu fangid som huer mand weed	130
Kiere herre ieg maa ethir endnu nogid bede Med hertug Frederick haffuir ieg lagt meg y thretthe Ieg haffuir och stulterith med hanom saa Och mienthe hand schulle ickj hellir mod meg staa For ieg war komit saa höfft y thet raadt	135
Ieg mien hand haffuir meg reth klodt ^g Kiere herre, kongin sagde och tiill meg Ieg begierir enn edt aff deg Ath du sigir meg om du haffuir førd kuorn aff mith land Ieg soor meg om mienn sigir ieg paa miin sandt	140
For thet kuornn och forbuodt som y fiord bleff giordt Kongin fick sidin spuordt Ath ieg haffuir ickj suorith hanom reth fore Thiffue lestir kuornn kom tiill Flensborge Hand wndrid paa ath ieg wille thet giøre	145
Sadan stöckir haffuir ^h brugit thith føre Disuere ath ieg nogin thiid schuld fange sadan y sinde Kiere herre hielpir meg ath ieg kand denne sag foruinde Saa will ieg ickj miere schreffthe ther om Skall ieg haffue afflösning, daa maa ieg tiill Rom	150
Prestin suarir Kiere Pedir Oxe aff mynn ringe forstandt Thaa will ieg giffue ethir afflösning thet beste ieg kandt Saa santh som ieg kandt thet høre hellir spøre Ath y epther mith raadt will giøre	155
Saa gangir hiem och bedir Gud om løcke Och forthrødir ath y haffuir giorth saa slemme stöcke Och bekiendir ethir for enn syndir aff hierthis grundt Saa faa y Gudz wenskab y samme stundt Bedre ethir sidin med ethirs koning och herre Ath hand skall ickj sidin offuir ethir kiere	160
Och faldir mod hanom saa tiill føøge Och ladir ethir med edirs egit nøge Saa schulle y sy och befinde sielff Ath thet schall gaa ethir rettheliig well	165
Och ladir Gud alting rade Saa faa y Gudz wenskab ock nade	

^f »arv«(?).^g »kløet«(?). Jf. ordet »klaae« i Dansk Ordbog udg. under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse III. Kjbh. 1820, s. 129.^h Efter »haffuire« må være udeladt et »iege«.

Pedir Oxe

Kiere herre ieg thackir ethir for edirs lerdom och absolution
 ieg haffuir ickj gaffuin th[er] aff for enn sponn
 For ieg ... thir meg ickj ath for .. dre
 Fangir ieg macht igien ieg bliffuir ... lengir och were

170

*Zusammenfassung:**Studien zum Sturz**Peder Oxes 1557–58*

Auf dem Reichstag in Kopenhagen April–Mai 1557 begann eine Auseinandersetzung mit einer Adelsfraktion, deren Leiter das bedeutende Mitglied des Reichsrats Peder Oxe war. Die Auseinandersetzung bewirkte eine Ausreinigung unter den Freunden und Verwandten von Oxe und erreichte ihren Höhepunkt im Frühjahr 1558, als man Peder Oxe selber des Amtsmissbrauchs beschuldigte. Oxe wagte nicht sich der Anklage gegenüber zu verantworten, und im Juni 1558 floh er aus Dänemark und liess sich in Lothringen nieder. Erst beinahe 8 Jahre später war es ihm möglich nach Dänemark zurückzukehren.

Die Historiker haben verschiedene Darlegungen derjenigen Ereignisse, welche in Oxes Ungnade und Flucht resultierten, gegeben. In der älteren Historiographie fand man die Erklärung in den persönlichen Eigenschaften des Adelsmannes, nämlich seine vermutete Hochmut und Begehrlichkeit, während man in einer neueren Historiographie seinen Fall als eine Folge der Gegensätze innerhalb des dänischen Hochadels deutete. Dieser Deutung zufolge existierten innerhalb des Reichsrates divergierende Ansichten über die Formung der Staatsmacht, und ein Kreis konservativer Reichsräte sollte dem Kreis von Peder Oxe gegenüber sich abneigend verhalten haben, weil dieser versuchte die Staatsmacht zu stärken durch eine für die Lehnsmänner weniger vorteilhafte Lehnspolitik. Somit Erik Arup und namentlich Astrid Friis.

Wenn diese Frage wiederum zum Gegenstand einer Untersuchung gemacht wird, so geschieht dieses mit Ausgangspunkt in der Veröffentlichung einer neuen Quelle zu der Geschichte von Peder Oxe. Es handelt sich um eine Schmähschrift gegen Peder Oxe, die sich in »Kungliga biblioteket« in Stockholm befindet. Die Schmähschrift lässt sich zu 1557 datieren und gibt vor eine Beichte wiederzugeben, in welcher Oxe seine vielen Sünden bekennt. Die Schrift ist anonym, stammt jedoch möglicherweise aus dem Kreis von Herluf Trolle, Peder Oxes Hauptgegner innerhalb des dänischen Adels. Die Schrift gibt eine Reihe von bisher unbekannten Auskünften über Peder Oxes Leben.

In der Untersuchung wurden verschiedene Anschuldigungen der Schmähschrift analysiert, und es zeigte sich, dass der Verfasser über Oxes verschiedene Übertretungen und den Hintergrund seines Falls bestens unterrichtet war. Ein Hauptresultat der Analyse muss sein, dass Oxes Fall seinem Konflikt mit der königlichen Familie zuzuschreiben ist, und nicht aus seinem Widerspruchsverhältnis zu verschiedenen Adelspersonen zu erklären ist. In Fortsetzung hiervon wurde gegen die bekannte Rekonstruktion des Reichstags 1557 Kritik erhoben, wie Astrid Friis 1942 publizierte, und gegen die Voraussetzungen für die Machtstruktur in Dänemark, worauf ihre Untersuchung basiert war.

Bråbygårdene, medens vi ingen viden har om baggrunden for og udslagene af modsætningsforholdet til dronningen og tronfølgeren. Sagen mod Oxe blev på det retslige plan ført som en sag om embedsforsømmelse og korrupsion. Disse anklager skal ikke bagatelliseres. Men bag anklagerne mod Oxes embedsførelse lå det personlige modsætningsforhold til kongehusets medlemmer, og det var den truende mulighed af en anklage for majestætsforbrydelse, der betingede Peder Oxes ydmyge optræden efter nytår 1558 og forårsagede hans flugt.

Tillæg: *Peder Oxes »skriftemål«*

Udgivet efter ms. i Kungliga biblioteket, Stockholm, Handskriftsavdelningen K 57.

End thet nogin thiid y thenne konings ware	
Som y faa ath høre obinbare	
Ieg thog meg myn bestilling saa møgid ner	
Och beliffuith och beklagith enn och huer	
Besyndirliig thy ieg wist ther war koningin throff thienir	5
Ieg gjorde thet saa ath herre bleff dieris wuen[ir] ^a	
Alth thet ieg kunde høre och spørre	
Thet förde ieg y mynn herris øre	
I thet stöcky foor ieg med thanth	
Huadt ieg sagde war mier løgin indt sandt	10
Menn thet war meg fuld stuor enn bade	
Thenn stund ieg motthe med kongin raade	
Saa løg ieg stuor løgin for hanom	
Ieg frøcthir ieg faar ther for stor skam	
For sadan mandom bleff ieg ansømth	15
Och thet war icke alth wdin sk[r]ømpth	
Ieg bleff opdragin offuir alle y thet rige	
Ieg maa for edir sangingin sige	
Och huad ieg sagde och wille haffue giorth	
Thet gick alth samen med enn hast ferth	20
Enthin thet war reth hellir ickj	
Thaa thord ther ingin sige imod mith thøcke	
Och stod meg daa nogin imod	
Thaa bestillid ieg saa ath herren bleff hanom ickj guodt	
Kiere herre ^b ieg will ochsaa forsandin sige	25
Huor ieg haffuir meg widir skickith y thet riige	
Nu ieg fornem ieg hagde stuor magth	
Saa gjorde ieg strax ith forbo[n]d och pacht	
Med suogir mange och flere med	
Ieg sigir ethir for wisseliigin thet	30

^a »uvenner«.

^b »Lieber Herr« var den af Luther, i hans lille katekismus, anbefalede tiltaleform ved det protestantiske skriftemål.

^d »Skjoldenæs«.

Strax fick kongin <i>thet</i> sporth	
Ath hand hagde ickj fangid skell for sith	
Hans nade fornam ath hand hagde alth forleth	
Menn hand bad meg drage hiem och gjør seg skeell	
Och sagde saa tiill meg far well	80
Du skalth ickj miere y denne dag	
Meg saa skamelig bedrag	
Menn kand ieg komme med deg y laffue	
For du will meg saa bedraffue	
Thaa skall ieg loffue theg wisseligin <i>thet</i>	85
Och thinne forbunthe wennir medt	
Ath ieg skall saa gribe tiill edir haar	
Om gud will wnde meg ath leffue ith aar	
Saa schulle y alle bethalle med enn thiidt	
Der tiill maa y sla edirs liidt	90
Kiere herre sadann ord er meg tiill sagt y disse dage	
Ieg haffuir endnu mer for ethir ath klage	
Dronningin haffuir ieg och forthornith sore	
Gud gaffue hun myn wenn ware	
Dith bleff meg tiill myn stuore schade	95
Ath ieg meg med hinde y thretthe lagde	
Ieg besindir meg nu ieg giorde hinde wschell	
Ther for gor <i>thet</i> meg nu ickj well	
Ieg fick och mod dronningin saa slemmeligin y sinde	
For hindis herre beløff ieg hinde	100
Disligist giord ieg ath koningin hinde ickj skulle thro	
Thiill denn mynste penning hand hagde y sin boo	
Och ieg lög hinde ther tiill slemme lög in paa	
Som y med thidin schuld ath høre faa	
Ieg thenckth ickj der paa ath hun hialp meg fram	105
Ath ieg saa høgth y kongins gunst kam	
Hun raadt meg altiit ath giøre reth och fröchte gud wor herre	
Huilckid ieg ickj giorde dis were	
<i>Thet</i> haffuir gud lønth meg saa fore	
Ath ieg haffuir nu stuor hierthe sorge	110
Kiere herre y spørge meg ath om Nyboriig sloth	
Om dith war for Danmarcks rige goth	
Ath hand schuld <i>thet</i> andirledis lade feste	
Och lade ther Franz Brokinhuussis beste*	
For hand war meg altiit y myn sag guod	115
Och thienthe meg buo tiill hest och fuodt	
Och huar hand kund giø meg nogin bade	
Hand forsømth seg ickj y nogin made	
Menn hand war meg y mynn sag mögid bedre	
End hand war kongin sin egin herre	120
Flere raadt haffuir ieg raadt kongin saa	
Med thiidin schall hand <i>thet</i> atth wide faa	

* Meningen er ikke helt klar i dette vers. Der synes at mangle et ord.

Kiere herre ieg ethir forsandind sige Ath ieg haffuir schilth jomfruir wid arffue och eye Som dy haffde hath y mange aar	125
Denn sag hun meg tiill hierthid gaar Fordy dy ønskir meg mange sorgefuld dag Och ther effther fangir ieg mögin wnd thalle paa myn bag Slig lønn som schyldt som gamill erfeed ^f Haffuir ieg nu fangid som huer mand weed	130
Kiere herre ieg maa ethir endnu nogid bede Med hertug Frederick haffuir ieg lagt meg y thretthe Ieg haffuir och stulterith med hanom saa Och mienthe hand schulle ickj hellir mod meg staa For ieg war komit saa høfft y thet raadt	135
Ieg mien hand haffuir meg reth klodt ^g Kiere herre, kongin sagde och tiill meg Ieg begierir enn edt aff deg Ath du sigir meg om du haffuir førd kuorn aff mith land Ieg soor meg om mienn sigir ieg paa miin sandt	140
For thet kuornn och forbuodt som y fiord bleff giordt Kongin fick sidin spuordt Ath ieg haffuir ickj suorith hanom reth fore Thiffue lestir kuornn kom tiill Flensborge Hand wndrid paa ath ieg wille thet giøre	145
Sadan stœckir haffuir ^h brugit thith føre Disuere ath ieg nogin thiid schuld fange sadan y sinde Kiere herre hielpir meg ath ieg kand denne sag foruinde Saa will ieg ickj miere schreffthe ther om Skall ieg haffue affløsning, daa maa ieg tiill Rom	150
Prestin suarir Kiere Pedir Oxe aff mynn ringe forstandt Thaa will ieg giffue ethir affløsning thet beste ieg kandt Saa santh som ieg kandt thet høre hellir spøre Ath y epther mith raadt will giøre	155
Saa gangir hiem och bedir Gud om løcke Och forthrødir ath y haffuir giorth saa slemme stœcke Och bekiendir ethir for enn syndir aff hierthis grundt Saa faa y Gudz wenskab y samme stundt Bedre ethir sidin med ethirs koning och herre Ath hand skall ickj sidin offuir ethir kiere	160
Och faldir mod hanom saa tiill føøge Och ladir ethir med edirs egit nøge Saa schulle y sy och befinde sielff Ath thet schall gaa ethir rettheliig well	165
Och ladir Gud alting rade Saa faa y Gudz wenskab ock nade	

^f »arv«(?).^g »kløet«(?). Jf. ordet »klaae« i Dansk Ordbog udg. under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse III. Kjbh. 1820, s. 129.^h Efter »haffuire« må være udeladt et »iege«.